

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

30 (2018/3–4)

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST, 2020

Kiadó – Publisher

**MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)**

Pannonhalma–Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**

Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY

Szeged

www.heh.hu

Folyóiratunk digitálisan elérhető:

http://real-j.mtak.hu/view/journal/Magyar_egyhaztorteneti_vazlatok.html
és honlapunkon: www.heh.hu

Alapító

† Horváth Tibor SJ

Főszerkesztő – General Editor

CSÓKA GÁSPÁR

Szerkesztőbizottság – Board of Editors

*HUNGARY: Balogh Margit, Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár,
Érszegi Géza, Kiss Ulrich, Lakatos Andor, Mészáros István, Molnár Antal,
Mózessy Gergely, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Solymosi László, Somorjai Ádám,
Szabó Csaba, Szabó Ferenc, Tóth Tamás, Török József, Várszegi Asztrik,
Zombori István*

GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre

ITALY: Érszegi Márk Aurél, Németh László Imre

USA: Steven Béla Várdy

Felelős szerkesztő – Editor

ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó – Publisher

VÁRSZEGI ASZTRIK

ISSN 0865–5227

Nyomdai előkészítés:

SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

Nyomás és kötés:

EFO Nyomda

www.efonyomda.hu

TARTALOM

TANULMÁNYOK – ESSAYS

Lakatos Andor	Tudomány és művészet Haynald Lajos (1816–1891) bíboros, kalocsai érsek életében <i>Science and Art in the Life of Lajos Haynald (1816-1891) Cardinal, Archbishop of Kalocsa</i>	5
CsÍKY Balázs	A Szent Imre Kör <i>The Circle Saint Emeric 1888–1946</i>	35
DUDÁS Róbert Gyula	Magyar katolikus papok Észak-Amerikában <i>Hungarian Catholic pastors in North-America</i>	76

FORRÁSOK – SOURCES

Adam SOMORJAI OSB	Zweihundert Jahre des Archivs der Sektion für die Beziehungen mit den Staaten des Vatikanischen Staatssekretariats – des Außenministeriums des Vatikans. Charakteristika einer spezifischen Quellenlage mit besonderer Rücksicht auf den Pontifikat Pius XI. (1922-39) <i>Twohundred Years of the Archives of the Section Relations with States of the Vatican Secretary of State The Foreign Office of the Vatican. Specific Aspects of the Research of Sources under the Pontificate of Pius XI (1922-39)</i>	95
-------------------	--	----

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE
METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

SOMORJAI Ádám OSB	Jánosi Gyula OSB emlékezete (1910–1978)	121
VÁRSZEGI Asztrik OSB	<i>The Memory of Gyula Jánosi OSB (1910–1978)</i>	

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK
BOOK REVIEW

SZAKOLCZAI György–SZABÓ Róbert: <i>Két kísérlet a proletárdiktatúra elhárítására.</i> (Ism. Somorjai Ádám OSB)	129
METEM kiadványok (1989–2020)	140

LAKATOS ANDOR

TUDOMÁNY ÉS MŰVÉSZET HAYNALD LAJOS (1816–1891) BÍBOROS,
KALOCSAI ÉRSEK ÉLETÉBEN¹

KI VOLT HAYNALD?

Bevezetőként többféle megközelítésben is igyekszünk választ adni erre az egyszerű, rövid kérdésre. Az első lehetőség a karrier áttekintése, az évszámok és beosztások felsorolásával, lexikon-szerűen: 1816. október 3-án született Szécsényben, apja Haynald István (házitanító a Forgách grófnál), édesanyja Jüttner Franciska (egy váci polgár leánya). 1824–1833: gimnáziumi tanulmányok (kezdetben a piaristáknál, Vácott és Pesten, majd 1830-tól esztergomi papnövendékként). 1833–1841: teológiai, majd doktori tanulmányok Bécsben (a Pázmáneumban és az Augustineumban). 1841–1842: segédlelkész Pesten és Budán. 1842–1846: szemináriumi tanár Esztergomban, 1846–1848: prímási titkár, 1848–1851: irodaigazgató. 1851–1864: erdélyi püspök, 1865–1867: hivatalnok Rómában, pápai szolgálatban. 1867–1891: kalocsa-bácsi érsek, 1879-től bíboros, az 1880-as évektől több alkalommal az országgyűlés delegációs (közös ügyek tárgyalására kiküldött) bizottságainak elnöke. 1891. július 4-én hunyt el Kalocsán.²

Ki volt Haynald? Még mindig röviden, de „életszerűbben”, a kortársak egy-egy találatával folytatjuk a válaszok keresését. Közismert volt, hogy Andrassy Gyula „a magyar egyház látható fejének” titulálta őt. Hogy miért, azt egy másik korabeli publicista, Beksics Gusztáv (Timoleon) a következőképpen fogalmazta meg a püspöki kar tagjait jellemző-összehasonlító, kritikuss hangvételű politikai vitáirátában: „Elmés-ség s a szellem tekintetében is túltesz valamennyi egyházfejedelmén... A Vatikán sima parkettjein, nehéz kőkockáin sohasem járt nála ügyesebb, simulékonyabb bíbornok.”³ Politikusként Richelieuhöz és Talleyrandhoz is hasonlították.⁴ Tudományos, akadémiai munkásságát értékelve, már halála után nevezte őt Fraknoi Vilmos „a szolgálni kívánó

1 A témával kapcsolatos, korábban megjelent írásunk: *Tudomány és művészet egy kiemelkedő 19. századi főpap életében. Haynald Lajos (1816–1891), a tudományok művésze és a művészetek tudósa*. In: *Kalendárszék. Jubileumi tanulmánykötet a Tomori Pál Főiskola fennállásának 15. évfordulója alkalmából*. Tudományos Mozaik 17. Szerk. Dr. FATA Ildikó és Dr. KISSNÉ dr. BUDAI Rita, Budapest, 2019. 48–70. Jelen tanulmányunk az említett írás átdolgozott, bővített változata.

2 A Haynald Lajos életével kapcsolatos, legrészletesebb kronológia doktori disszertációnk mellékleteként készült: LAKATOS Andor: *Haynald Lajos élete és kora (1816–1891). Biográfia*. Doktori disszertáció, ELTE BTK, Budapest, 2003. (Kézirat) 301–327. A továbbiakban: LAKATOS Andor 2003.

3 Timoleon: *Legújabb politikai divat*. (Második kiadás) Zilahy Sámuel, Budapest, 1884. 65–68.

4 Anti-Timoleon: *A legújabb politikai botrány. Válasz „A legújabb politikai divat”-ra*. Pfeiffer Nándor Bizománya, Budapest, 1884. 46–49.

hierarchia első hírnökének”.⁵ Jelenkorunk egyháztörténésze, Adriányi Gábor pedig munkáiban-előadásában többször említette „a 19. századi Magyarország legnagyobb főpapjaként” Haynaldot.

Politikai és közéleti hatása tehát kétségtelenül jelentős volt, de a karrier után folytassuk a karakterrel, a következőket írták róla 1890-ben: „*Haynald igazi essay alak, néhez röviden megfogni. Pezsgő szellemét, eleven temperamentumát, emelkedett eszméinek üdeségét, szavainak lágy zenéjét és behízselő modorát lehet kiemelni. A kalocsai érsek a legszellemesebb társalgók közé tartozik, mély virágos és szellemes. Minden képessége megvan hozzá: kápráztató szellem, finom, distingvált modor s gyengédségét sugárzó verőfényes kedély. Megnyerő az alakja: magas, kissé hajlott termet, beszédes, nagy, ovál szemek, finom arcvonások. Szőke, piros arca mindig mosolyog, s elegáns könnyűséggel, sima udvariassággal ömlik ajkairól a szó. Zseniális enciklopédista, mindenhez ért valamit. Szereti a virágokat, lelkesül a művészetért, imádja a zenét. Öt-hat nyelven társalog folyékonyan, beutazta egész Európát, otthonosan mozog a királyi és főúri szalonokban. Ott van ő mindenhol s mindenki számára van egy megnyerő mosolya, egy lekötelező szava. Fellépésében van valami vonzó, modorában valami parfümszerű, mely önkénytelen árad szét környezetére.*”⁶

Csatlakozva ez utóbbi jellemzéshez, a karaktert meghatározó, fontos tulajdonságok között a következőket emelnénk ki összegzőképpen:

- eleven temperamentum, jó kedély, humor (gyakran ő a társaság középpontja)
- kezdeményezőkézség, állandó aktivitás, nagy munkabírás (szinte sosem pihen)
- jó kapcsolatteremtő képesség, személyes szolgálatok, szívességek (empátia, figyelmesség, ajándékok, meglepetések, vendégszeretet)
- európai látókör, tájékozottság (rendszeresen öt-hat nyelven olvas, kommunikál)
- botanikus érdeklődés (növénygyűjtő doboza mindenütt vele van), művészetek iránti fogékonyság, művészek társaságának keresése (Liszt Ferenc és Munkácsy Mihály barátsága), – mecénásként áldozatkészség, bőkezűség.

Bevezetőnk zárásaként jegyezzük meg, hogy főpapként és politikusként sem volt „könnyű dolga”, a hosszú 19. század számos nehézséget, „kihívást” tartogatott az egyházfők számára. Nagy politikai eseményeket, „rendszerátváltásokat” ért meg (reformkor, 1848–49, abszolutizmus, 1867-es kiegyezés, dualizmus), miközben rengeteget változott a társadalom, az intézmények működési keretei és az életkörülmények. Róma központi szerepének erősödését a világegyházban (IX. Pius, I. Vatikáni Zsinat), a pápai állam politikai válsága majd megszűnése kísérte (az olasz egységet követően a pápák már nem Róma urai, hanem a Vatikán „foglyai” lettek). A hazai egyházpolitikában is kibékíthetetlen ellentétek születtek a római elvárások és a magyar politikai igények között (pl. liberalizmus megítélése, állam és egyház elválasztásának szükségessége kapcsán). A városokban jellemzővé vált a szekularizáció, a vallási közömbösség, de a „stólahivatalnokként” emlegetett (anyagiakra, megélhetésre összpontosító) papságot vidéken is sok helyen kritizálták. A katolikus megújulás eredményei, társadalmi hatásai érezhetően inkább csak a század végén jelentkeztek.

5 FRAKNÓI Vilmos: *Haynald Lajos emlékezete (1816–1891)*. In: *Akadémiai Értesítő* 1894. MTA, Budapest, 1894. 5–6. A továbbiakban: FRAKNÓI 1894.

6 HOCK János: *A magyar főpapság*. Singer és Wolfner Könyvkereskedése, Budapest, 1890. 61–63. (A továbbiakban: HOCK 1890.)

A viharos közéleti- és politikai körülmények közepette gyakran hozott lelki békét és megnyugvást Haynald életében a tudomány és a művészet világa, s ennek a kapcsolatnak a nyomai máig is emlékeztetéseket, eredményei pedig meghatározóak az utókor számára.

INSPIRÁCIÓK, A SZEMÉLYISÉG FOGÉKONYSÁGA, JELENTŐSÉGE

Haynald már gyermekkorában együtt „botanizált” édesapjával, és nem csak „kötelező” iskolai tanulmányaiban volt eminens, hanem mindvégig jellemzőek voltak rá az önkéntesen vállalt többlet-tevékenységek. 1833–1841 között pl. nyolc fontos évet töltött Bécsben, előbb a Pázmáneumban, majd az Augustineum (Frintaneum) felsőbb papi továbbképző intézetben. A filozófia és a teológia mellett ez idő alatt autodidakta módon, folyamatosan nyelveket tanult (a családból hozott, anyanyelvként használt magyar, német és latin után az olasz, francia, angol és spanyol nyelvek következtek), emellett csillagászati, valamint magyar köz- és magánjogi előadásokat is hallgatott az egyetemen, botanikai tudását fejlesztette a császári növényteni intézetben, és tanulmányozta a süket-némák oktatását, sokoldalú tapasztalatokat szerezve.⁷

1846 tavaszán-nyarán, esztergomi szemináriumi tanárként bejárta szinte egész Nyugat-Európát egy három hónapos tanulmányút keretében. Elsődleges célja a szemináriumi nevelés és a teológia oktatás európai helyzetének áttekintése volt, melyet intézmények, tanárok és tudósok látogatásával, hosszú előkészítés után valósított meg. Az út során két kéziratos naplókötet összesen 240 oldalát írta tele többnyelvű feljegyzéseivel.⁸

Az utazás eredményeként a fiatal tanár „világlátott” (Európában jártos), tájékozott személy lett, aki közvetlenül is találkozott a 19. század legfontosabb szellemi-politikai irányzataival, ill. azok képviselőivel. Figyelme a nevelés, a szemináriumok és a teológia oktatásának ügyén túl kiterjedt egyházkeresztyeni, egyházfegyelmi kérdésekre, liturgikus szokásokra, s a lakosság körében megfigyelhető vallásos viselkedésre is. Mindemellett a modern technikai megoldások (gőzhajózás, vasúthálózat minősége, távíró, gázvilágítás, központi fűtés stb.) is érdekelték. A fontosabb állomások Bécs, Linz, Salzburg, München, Augsburg, Ulm, Stuttgart, Strassburg, Freiburg, Tübingen, Karlsruhe, Heidelberg, Mannheim, Frankfurt, Antwerpen, Brüsszel, Ostende, London, Párizs voltak.

Szinte biztosra vehető ugyanakkor az is, hogy Haynald nem „izmusokat”, nem szellemi-politikai irányzatokat keresett elsősorban, és nem eszerint válogatta-tervezte látogatásait. Elsősorban Nyugat-Európa aktív, tettere kész katolikus elitjére volt kíváncsi, arra az értelmiségre, mely tudományával és közéleti szerepvállalásával a nehéz körülmények között is képes volt hatni környezetére. Híres teológusokat, tudósokat, politikusokat keresett fel (Görres, Hefele, Dupanloup, Stassart, Daniel O’Connell, Montalambert), s a sok látogatás-beszélgetés véleményünk szerint elsősorban Haynald nyitottságát, kíváncsiságát és fáradságot nem kímélő igényességét igazolja, mellyel az említett személyek, a más országokban terjedő megoldások felé fordult. Kétségtelenül szerzett tapasztalatokat a szekularizáció, a nyugati szellemi irányzatok terén, de naplóját figyelembe véve meg-

7 SZITTYAY Dénes S. J.: *Haynald Lajos ifjúkora*. (Haynald Lajos kalocsai bíboros érsek élete. Születésének 100-ik évfordulója alkalmából. Kiadatlan levelek és feljegyzések nyomán.) In: A Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Kath. Főgimnázium Értesítője az 1914–1915. iskolai évről. Jurcsó Antal Könyvnyomdájában, Kalocsa, 1915. 17–22.

8 Haynald Lajos útinaplója, feljegyzései. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár (KFK), Kézirattár, Ms. 169/1–2.

állapítható, hogy nem kész eszmerendszerekkel, nem „receptekkel” tért vissza Magyarországra, hanem fontos élményekkel és emlékekkel, melyek egész élete során elkísérték.

1865–1867 között, címzetes karthágói érsekként Haynald a rendkívüli ügyek kongregációjának titkára volt Rómában, s ez a megbízatás szintén nemzetközi jártasságot, európai rálátást biztosított számára a különféle ügyekben. Szorgalmasan látogatta Róma látványosságait, útikönyvek segítségével kereste Itália nevezetességeit, élvezte a koncerteket és Liszt Ferenc barátságát, akivel közös kirándulásokat is tettek, mindemellett archeológia órákra járt, vagyis „szokásához híven”, további tanulmányokat végzett. Számos szolgálati helye közül talán itt volt a legtöbb szabadideje, így aztán a bíborosi szalonok kedvelt vendégévé vált, akit városszerte csak „a magyar püspökként” (vescovo ungharese) ismertek-emlegettek.⁹

1867-ben, Haynald személyében tehát a tudomány és a művészetek világára nyitott, tapasztalt és fogékony főpap került Kalocsára, akinek jó lehetősége nyílt a kulturális célok támogatására, hiszen egy 85 ezer kat. holdas nagybirtok jövedelmeivel, és széles körű politikai kapcsolatokkal rendelkezett. Hogyan hasznosította a kalocsai érseki birtokok jövedelmét? Erre vonatkozóan Fittler Ferenc uradalmi pénztáros összeírásait tudjuk elemezni aki két kéziratos kötetben összegezte Haynald Lajos érsek közcélú kiadásait és jótékony célú adakozásait, valamint kegyúri, uradalmi és házi hasznos beruházásokra fordított kifizetéseit, melyek 1867–1891 között, összességében meghaladták a hatmillió forintot.¹⁰

A különféle jellegű kifizetési célok fontossági sorrendjének felállítására, ill. a könyvelési értékek és témakörök bizonyos mértékű korrekciójára (pl. a botanikai gyűjtemény értékének beszámításával stb.) az alábbiakban vállalkozunk. Az első helyen Haynald kiadásai között mindenképpen az egyházi jellegű kiadások (plébániák és templomok építése, segélyezése, papi jövedelmek kiegészítése, központi és világegyházi célok) álltak, kb. 32 %-kal. Második helyre a közgazdasági kiadások (hasznos uradalmi és házi beruházások, építkezések) kerültek, kb. 24 %-kal, melyek elsősorban a birtok üzemeltetését szolgálták. Harmadik helyre a tanügyet sorolhatjuk (szerzetesi intézmények alapítványai, iskolák segélyezése, ösztöndíjak-jutalmak), kb. 20 %-kal, megközelítve a közgazdasági célú kiadások értékét. Mivel tanügyi célú kiadásokat részben az egyházi célok is tartalmaztak, ha ezt is figyelembe vesszük, az első három hely eredménye viszonylag kiegyenlített, nagyjából 25–25 %. Ezután a könyvelés számértékei szerint a jótékony-ság következne, figyelembe véve azonban az érsek botanikai tevékenységét, nagy értékű gyűjteményét és könyvtárát, a tudományos, irodalmi, művészeti kiadásokat sorolhatjuk a következő helyre, kb. 13–14 %-os részesedéssel. (Növénygyűjteményét halálakor 500 ezer forintra becsülték, botanikai könyvtárára becslések szerint évente 6–8 ezer forintot költött, s ezek a kiadások nem szerepeltek az uradalmi kifizetéseknél.) A jótékony-sági kiadások aránya ezután 6 %, s végül az utolsó a politikai-közéleti jellegű kiadásoké, kb. 3–4 %-kal.

⁹ Hock 1890. 67.

¹⁰ KFL.I.1.c. Haynald Lajos, Adományok, I. köt. 1867–1886, II. köt. 1867–1891. (Kalocsai Főegyház-megyei Levéltár, Érseki Hivatal iratai, Perszonális iratok) Az első kötet éves részletességgel hozza az adatokat, a második az 1886 előtti adatok összesítőjét, ill. a rákövetkező éveket külön-külön 1891-ig. A kötetekhez iratok is társulnak, az évenként kigyűjtött összegeket tartalmazzák időrendben, ez az iratsor azonban nem teljes. A két kötet anyagáról egy összesített tisztaírat is készült 1893-ban, ld. a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár kézirattárában: KFK. Kézirattár, Ms. 700.

Az iskolai, valamint a tudományos, irodalmi és művészeti kiadásokat összesítve, együttesen 35–40%-os kulturális célú támogatást figyelhetünk meg, ami arányát és összegét tekintve is kétségkívül figyelemre méltó, jelentős teljesítmény. Minden bizonnyal szerepet játszott ebben Haynald személyisége, érdeklődése, hiszen természetesen más arányok is kialakulhattak volna, ezekkel a jövedelmekkel lényegében szabadon gazdálkodott. Hogy csak néhány példát említsünk, halála után volt, hogy „számon kérték” a jótékonyági kiadások kis részesezését, s hogy Haynald a 19. század végére egyre égetőbbé váló szociális problémák kezelése helyett láthatóan a kultúrát preferálta. (Jótékonyági célú kifizetései egyébként elsősorban elemi károk és szerencsétlenségek, pl. tüzesetek, árvíz, kompbaleset stb. kapcsán történtek.) Az utókor gyakran hiányolta az egyházi uradalmak esetében a birtokok kellő modernizálását, a gépesítés és a fejlesztés ui. a fent említett kiadásoknál jóval többet kívánt volna (valójában hitelekre lett volna szükség, azok felvétele viszont a „kötött” egyházi birtokok esetében nem volt lehetséges, mivel nem voltak terhelhetők).

HAYNALD AZ AKADÉMIÁN

A Magyar Tudományos Akadémia a tudományok ápolása mellett a 19. században (is) a közélet egyik fontos fóruma volt. A politikai életből jól ismert nevek „visszaköszönnek” az Akadémia tagsága, tisztségviselői között, és így egyáltalán nem meglepő, hogy a közéletben, a kormányzat tisztségviselői között számos akadémikust találunk. A leginkább reprezentatív példa Eötvös József Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériuma, ahol a nagynak igazán nem mondható apparátusban kb. tíz akadémikus dolgozott, vagyis Eötvös munkatársainak többsége az Akadémia tagja volt.¹¹ Haynald Lajos igazgatótanácsosi tagként, tudományos kutatókat támogató és kutatásokat szervező tevékenységével, valamint beszédeivel ezen a fórumon is jelen volt.

Haynaldot (Horvát Boldizsár igazságügy miniszterrel együtt) az Akadémia 1868. március 17-i ülésén választották tiszteletbeli taggá, s erről szóló értesítésének fogalmazványa a hónap végén, március 31-én kelt.¹² Akkor ez a kinevezés a köztudatban minden bizonnyal a magas állású, tehets tudománypártolónak szólt, s talán köszönhető volt Eötvös József ismeretségének is. Haynald taggá választását megköszönő levelében rövid vallomással válaszolt a botanikához fűződő viszonyáról. Azt írta, hogy egész életében üdítő menedéket keresett benne, s most tiszteletbeli taggá választása némileg megzavarta ezt az idilli állapotot. *„De ha az egyik törvénye életünknek, hogy az élvezet mellé álljon mindenütt a kötelesség, s azt tartja renden és értékesítse: elfogadom a megválasztásomban foglalt intést, és, hálámat fejezve ki a lekötendő figyelemért, oda viszem a tudomány szentélyébe, hol eddig csak örömeiket és üdülést kerestem, a komoly munkát, hogy – mennyiben csekély tehetségeim és sokirányú elfoglaltságom engedik – a növénytan virányos mezején is hasznos igyekezzem lenni szeretett hazámnak.”*¹³

A későbbiekben igazolta, hogy komolyan gondolta az előbbi sorokat. Az első meglepetést azzal okozta, hogy – noha tiszteletbeli tagként neki nem lett volna kötelező –

11 MANN Miklós: *Kulturpolitikusok a dualizmus korában*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1993. 21–22.

12 MTA, Régi Akadémiai Levéltár (a továbbiakban: RAL), 240/1400/1868.

13 MTA, RAL. 652/1868. Haynald levele Eötvös Józsefhez az Akadémia elnökéhez. Kalocsa, 1868. ápr. 3.

székfoglaló előadást tartott a szentírás mézgák és gyanták termőnövényeiről. A székfoglaló alkalmából valójában két téma merült föl számára, az egyik a darwinizmus, a másik a Szentírás növényei. Az utóbbi mellett döntött, de időközben ez is óriásinak bizonyult (munkájához Seboth József festő készített szép kivitelű rajzokat), így tovább szűkítette a témát a szentírás mézgakra és gyantákra, s végül nagy sikerrel tartotta meg székfoglalóját 1869. április 16-án a nagygyűlés alkalmával. Előzőleg, április 12-én munkája bővebb változatát ismertette a matematikai és természettudományi osztály ülésén. Vizsgálati anyagát lényegében saját növénygyűjteménye adta.¹⁴ Haynald székfoglaló előadása nagy feltűnést keltett, az eseményekről a sajtó is részletesen beszámolt. A Budapesti Közlöny tudósítása szerint kiemelkedő volt a részvétel, évek óta ez volt a legnépesebb és az egyik legjobban sikerült akadémiai rendezvény. Az akadémikusok számára külön emelvényt készítettek, s az egész teremhez hasonlóan az is megtelt, a karzaton „ékes hölgykoszorú” volt jelen.¹⁵ A Vasárnapi Ujság „az idők jeleként” értékelte az eseményt, amikor „egy érsek nagy és vegyes közönség előtt az akadémia felolvasó asztalához lép és szaktudományos előadást tart, a kasztok válaszfalainak ledöntésének jele.” Kiemelték, hogy Haynald több mint egy órán át lekötötte, sőt időnként mulattatta hallgatóságát, könnyű stílusa időnként emelkedett, sőt költői volt, aztán szeszélyes. Előadását szemléletessé tették a gondosan előkészített, a kiosztott illusztrációk. „Nincs unalmas tárgy többé – összegezték – ezzel egy akadémikus se mentse magát ezután!”¹⁶ Haynald ismertetett dolgozata egyébként tervezett nagyobb munkájának, a biblia növényvilágát ismertető *Flora Biblica*-nak lett volna egy fejezete. Előadása később (1879-ben) megjelent a kolozsvári Növénytan Lapokban, s a kortárs botanikusok dicsérték, kíváncsian várva a folytatást.¹⁷ A teljes művel azonban, sok egyéb teendője közepette, végül sosem készült el az érsek.

1873. december 4-én tájékoztatta Dr. Szabó József bizottsági elnök az Akadémia vezetőségét, hogy a matematikai és természettudományi állandó bizottság az aznapi ülésén a bizottságba „leíró növénytan szakra” Haynald Lajost tagként megválasztotta. Haynald állandó bizottsági tagságát a december 22-i akadémiai ülésen megerősítették.¹⁸ Közel egy év múlva a bizottság elnökévé választotta. Haynald Szabó Józsefhez, a bizottság titkárához írt levelében megjegyezte, hogy a tudást tekintve a bizottság bármely más tagja alkalmasabb lenne ugyan a feladatra, de amennyiben komolyan gondolták megbízatását, igyekezni fog megfelelni elvárásaiknak.¹⁹

Ezekben az években Haynald általában figyelemmel követte az Akadémia eseményeit, s kezdeményezéseinek, javaslatainak az akadémiai levéltárban számos apró jele fennmaradt. Természettudományi bizottsági elnöksége után ez a kapcsolat némileg átalakult, és Haynald figyelme inkább a botanika szakterületére összpontosult. A bizottsági elnökség jó lehetőséget adott tudományszervezői ambícióihoz, botanikai munkák kiadását segíthette, bizottsága tagjainak bírálatait felhasználva támogatásra érdemes személyeket fedezhetett fel, s az 1876 februárjából ránk maradt levelek szerint időnként az „érzékeny

14 Dr. KANITZ Ágoston: *Haynald Lajos bíbornok mint botanikus*. In: *Vázlatok Haynald Lajos bíbornok, érsek életéből 1816–1889*. Szerk.: KÖHALMI-KLIMSTEIN József, kiadja Stampfel Károly, Pozsony–Budapest, 1889. 151–153. A továbbiakban: KANITZ 1889.

15 *Budapesti Közlöny* 1869. április 18. 88. szám, 1143–1144.

16 *Vasárnapi Ujság* 1869. 232. A magyar tud. akadémia ünnepélyes közgyűléséről.

17 OSZK, Kézirattár, Analekta 5964. 284.sz. Tárkányi Béla hagyatékában pár soros megjegyzés.

18 MTA, RAL, 1356/1873. MTA, RAL, 1184/1873.

19 Haynald levele Szabóhoz, 1874. dec. 15.: MTA, RAL, 1407/1874. Szabó József levele Haynaldhoz megválasztásáról, 1874. dec. 4.: KFL.I.1.c. Haynald, tudományos, 1887/1874.

kollégák” közötti békéltetés is a feladatai közé tartozott.²⁰ Titkárával, Szabó Józseffel láthatóan jól együtt tudott működni a hasonló helyzetekben.

Közreműködött külföldi kiadványok beszerzésében-cseréjében, 1877 márciusában pl. Todaro Ágoston, palermói botanikus egyik munkáját szerezte be cserepéldányként az Akadémiának, az eddig hat, összesen azonban 34 füzetből álló munkáért (Hortus Panormitanus) az akadémia természettudományi publikációinak fölös példányait kérte.²¹ 1882 áprilisában pedig Regel Ede, a pétervári botanikus kert igazgatójának munkáit közvetítette.²²

Haynald két alkalommal írt bírálatot a bizottságának, mindkét esetben Borbás Vince kiadásra váró munkáiról (Fray növényteni útleírásának fordítása, majd Magyarország rózsafiórájának ismertetése).²³ Amikor személyesen nem tudott jelen lenni a bizottsági ülésen, alkalmanként Eötvös Lórántot kérte meg javaslatai képviselésére.²⁴

Publikációk írására Haynaldnak valójában nem jutott ideje. A kivételt ezen a téren két kisebb tanulmánya és az akadémia ülésein mondott emlékbeszédei jelentették. 1881. június 17-én egy érdekes új vízinövény-óriáspéldányt fedezett föl érseki kertjének tavában (Ceratophyllum pentacanthum), és terjedelmes latin ismertetéssel mutatta be a tudós világnak. 1881-ben nyomatta ki latin értekezését a szelíd gesztenyefa talajáról, ezzel Ortvay Tivadar kérésének felelt meg, aki tájékoztatást kért a szelíd gesztenye honosságáról hazánkban. Emlékbeszédeket Parlatore Fülöp firenzei (1878. jún. 16.), Fenzl Ede bécsi (1884. okt. 27.) és Boissier Edmund genfi (1888. nov. 25.) botanikusokról tartott.²⁵ Parlatore Fülöpről és Fenzl Edéről mondott emlékbeszédei németül is megjelentek. Haynald a felsorolt botanikusokat egyébként személyesen is jól ismerte.

Fenzl Edével kapcsolatban Haynald értékelésében kiemelte, hogy a kertészet fejlesztése, kultúrájának terjesztése mennyre szívügye volt az elhunytnak. Nemcsak kertészeti kiállításokat szervezett, de a kertészet elemeinek és legfőbb gyakorlati fogásainak a népiskolákban való elsajátítását is lehetővé kívánta tenni. Fenzl ezen utóbbi óhajáról, annak teljesítési módjáról és lehetőségeiről a hazai viszonyokra való tekintettel bővebben is nyilatkozott Haynald. Jól összeesengtek ezek a gondolatok Eötvös József népiskolai törekvéseivel.²⁶

A híres genfi botanikus, Boissier Péter Edmund 1885. szept. 25-én halt meg, protestáns vallású volt, és igen egyszerű életet élt. Közel hatezer faj elnevezése ered tőle és közvetlen munkatársaitól. „Napkelet” és Spanyolország flórájának legalaposabb ismerője volt, híres műve a Flora orientalis. Haynald 1868-tól állt vele kapcsolatban, emlékbeszédeiben nemcsak tudósként, de emberként is nagyra értékelte.²⁷

20 Janka-Borbás konfliktusára lásd MTA, RAL, 1342/1876. MTA, RAL, 1359/1876. A történeteket jól kiegészíti a Haynald Herman Ottóval folytatott levelezése 1877–1879 között, ld. MTA, Kézirattár, Ms. 258/329–330.

21 MTA, RAL, 209/1877.

22 MTA, RAL, 417/1882.

23 MTA, RAL, 1342/1876. MTA, RAL, 149/1880.

24 Haynald levelei Eötvös Lóránthoz 1881. ápr. 7-én és 1884. március 5-én: MTA, RAL, 344/1881. MTA, RAL, 83/1884.

25 KANITZ 1889. 154–155. vö. FRAKNÓI 1894. 13–14.

26 Ludwig HAYNALD: *Denkrede auf Dr. Eduard Fenzl auswärtiges Mitglied der Ung. Akademie der Wissenschaften. Gelesen in der Gesamtsitzung der Akademie am 27. October 1884.* Von Dr. Ludwig Haynald Cardinal, Erzbischof v. Kalocsa, Budapest, Budchdruckerei des Franklin-Verein 1885. 15–18.

27 HAYNALD Lajos: *Emlékbeszéd Boissier Péter Edmund, a M. Tud. Akadémia kültagja felett.* Dr. Haynald Lajos tisz. tagtól. Budapest, MTA, 1889. (Emlékbeszédek V. köt. 7. sz.) 23 pp.

Haynald az Akadémia elnökségének tagjaként is lelkiismeretesen részt vett az elnökségi üléseken, bár egyéb elfoglaltságai miatt ezt nem mindig tudta megtenni (ilyenkor viszont írásban rendszeresen kimentette magát, és igyekezett „felzárkózni”).

1893. október 30-án Fraknói Vilmos mondta az emlékbeszédet Haynaldról az akadémia ülésén, mely alkalommal egyébként az akadémia arcképcsarnokában Munkácsy Mihály Haynald-portróját is leleplezték. Fraknói Haynald akadémiai tagságát jellemezve a következőket mondta: „*Sohasem emlékeztetett minket arra, hogy az egyház fejedelme, az ország magas dignitáriusa van körünkben. Társunk akart ő lenni, a szó szoros értelmében, föllépésének lekötélvező igénytelenségével, modorának derült kedélyességével és egyszersmind munkájának komolyságával. Az Akadémia épületében hordozó oszlopnak tekintette magát, nem decoratív részletnek.*”²⁸

Példája nem nagyon talált követőkre. Néhány évtized múlva a sajtóban is megállapították, hogy Haynald (és Fraknói) halála után erősen lecsökkent a főpapi jelenlét, aktivitás az akadémián, sem anyagiakban, sem egyéb módon nem nagyon vettek részt főpapjaink az ottani ügyekben.²⁹

HAYNALD MINT BOTANIKUS

A botanikával valóban életre szóló volt a kapcsolata. Gyermekkorától végigkísérte a növények szeretete s ehhez életének szinte minden korszakában, minden helyszínén megfelelő alkalmat és társakat is keresett. Haynald botanikai gyűjtését tíz éves korában kezdte, akkor még a Magyar Fűvész Könyv³⁰ segítségével dolgozott, amelyet Linné rendszere szerint készítették. Bécsben ismerkedett meg Endlicher István László udvari könyvtárőr munkáival, aki egyébként pozsonyi születésű volt, és a növénytan terén az ún. „természetes rendszer” számára egyengette az utat, s ebben a szellemben írt nagy munkáját (*Genera plantarum*) majdnem fél évszázadon át használták, szinte kizárólagosan. Haynald bécsi teológiai szigorlatai idején gyakran ellátogatott a közeli cs. és kir. udvari természeti-tár növénytan osztályába, ahol megismerkedett Fenzl Ede őrséggel (Fenzl később a bécsi egyetem tanára lett). Haynald beszámolója szerint neki köszönhető Endlicher István *Genera plantarum*-jának felfedezését, s az abban kifejtett természetes rendszer megismerését. Korábbi, 14 évi munkásságát ezután visszaemlékezéseiben botanikus dilettantizmusnak nevezte. Fenzlrel egyébként évtizedeken át jó kapcsolatban maradt, és tőle még nagyon sok fontos tanácsot kapott (pl. kalocsai üvegházépítéssel, gyűjtemények vásárlásával kapcsolatban). Igen nagy volt a korban a cserekapcsolatok jelentősége. A kortárs Kanitz Ágoston visszaemlékezése szerint Haynald ezt jótékony-sággal fűszerezve üzte, s a bécsi növénycsere-egylet vezetőjének Erdélyből, pl. ezres nagyságrendben küldött növénypéldányokat ajándékba, hogy ott minél többen hozzájuthassanak a ritka növényekhez. Cserepartnerei szinte mindig többet kaptak mint adtak, igyekezett minden módon gyarapítani a növénytan barátainak táborát, s az ebben elért sikerek lelki örömeire szolgáltak.³¹

28 FRAKNÓI 1894. 9.

29 Magyarország, 1922. május 25. 118. szám, 4. Méhely Lajos és Richter Aladár megjegyzése a zsidóság előretörése kapcsán.

30 Megjelent Debrecenben, 1807–1812, írták Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály

31 KANITZ 1889. 141–144. vö. Dr. SZUJKÓ-LACZA Júlia: *Haynald Lajos (1816–1891) botanikai hagyatéka a Magyar Természettudományi Múzeum Növénytárában*. In: *Haynald biboros emlékezete. Halálának cente-*

Pesti káplánsága idején bizonyos Dornerral együtt gyűjtött a Budai hegyekben, később Erdélyben hol titkárával, hol kísérő nélkül töltött számos éjszakát fenn a havasokban egy-egy gyűjtőúttja során. Itáliai útjait, s az ott töltött másfél évet is természetesen ebből a szempontból is hasznosan töltötte, s gyönyörű mediterrán részleggel lett gazdagabb gyűjteménye. 1863 óta tagja volt a Királyi Magyar Természettudományi Társulatlaknak, s a társulat pesti könyvtárát is használta.³²

Erdélyi botanikai gyűjtései kapcsán beszámoltak róla, hogy kocsiját gyakran előre küldte, ő maga pedig sziklás hegyek között, járatlan ösvényeken gyalog kereste fel az érdekesebb helyeket, s növényeket gyűjtögetve a természetben találta örömét. A havasokba is felment alkalmanként, éjszakánként magával vitt kis sátrába vonult vissza, ilyenkor a breviárium befejezése után az éj legnagyobb részét botanikai beszélgetésekkel töltötte. 1857-ben megvásárolta Heuffel János Krassó megyei főorvos országos hírnévű botanikai gyűjteményét, a gyulafehérvári gimnázium részére pedig egy szebeni Bilcz nevű, természettudományokkal foglalkozó hivatalnoktól megvette ásvány-, növény- és állattani gyűjteményét 600 ezüst forintért.³³

Haynald a növénytan szeretetét, a növényekkel kapcsolatos ismereteket az iskolákban is igyekezett terjeszteni. Még esztergomi szolgálatának idején, 1851-ben köszönőlevelet kapott, pl. Majer Istvántól, a pesti városi egyetemes reál- és elemi iskolák igazgatójától, a pesti reáltanoda számára küldött „fa neműekért”. Az igazgató köszönete mellett azt is megjegyezte, hogy továbbra is szívesen fogadja Haynald gyűjteményének felesleges darabjait.³⁴

Igen jelentős volt a csíksomlyói főgimnáziumnak ajándékozott gyűjteménye, mely összesen 230 ívből állt, s Csík megye (Balán feletti Nagyhagymás mészkővonulat) ritkaságain kívül, pl. 61 példány osztrák-svájci területről származó példányt is tartalmazott (míg az előbbieket maga Haynald gyűjtötte, utóbbiakat nyilván csere-vásárlás útján szerezte be).³⁵

Haynaldnak igen intenzívek voltak itáliai botanikai kapcsolatai, melyek emlékéért egyébként az olasz botanikai szakirodalom is számon tartja. Itáliai utazásai során bőségesen volt alkalma a gyűjtésre-ismerkedésre. Az érsek éppen Parlatore kapcsán szolt a hit és a tudomány kapcsolatáról, 1879-es emlékbeszédében³⁶: „*a komoly kutatással szerzett tudomány hitében koldussá nem tette, (...) egyet a másikért áruba bocsátani nem kényszerült.*” Haynald és Parlatore mélységesen vallásosak voltak, és bár hittek a folyamatos fejlődésben, elvetették az életnek egyszerű, szervnélküli szervezetekből való kiindulását, és nem fogadták el Darwin és Haeckel tanait. Haynald ezt így fogalmazza meg kissé tréfásan emlékbeszédében: Parlatore „*szívesen másokra bízta, hogy az állatkertek majomketeceiben atyafiságos örömmézzel nézzék a kifejlődésben kissé hátrább maradt rokonokat.*” A tudomány politikafeletti kapcsolatokat biztosított Haynald számára, példa

náriuma alkalmából Kalocsán elhangzott előadások. 1991. Kiadja a Kalocsai Érsekiség és a TIT Kalocsai Tagszervezete. 58–59. A továbbiakban: SZUJKÓ-LACZA 1991.

32 *Természettudományi Közlöny*, 1892. december, 280. füzet, 642–43.

33 SZITTYAY Dénes S. J.: *Haynald mint erdélyi püspök.* In: *A Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Kath. Főgimnázium Értesítője az 1916–1917. iskolai évről.* Kalocsa, 1917. Nyomatott Jurecs Antal Könyvnyomdájában. 9–10.

34 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL-OL), P 873. 35–36. p.

35 MIKLÓSSY V. Vilmos: *Haynald Lajos és a Csíkszeredai Múzeumban őrzött herbáriuma.* In: ALUTA 1976–1977, Muzeul Sf. Gheorghe – Sepsiszentgyörgyi Múzeum, 205–206. A továbbiakban: MIKLÓSSY 1976–1977.

36 A Parlatore-emlékbeszéd előkészítésének levéltári agyaga egy csomóban: KFL.I.1.c. Haynald, tudományos, sz.n. 1870-es évek

erre, hogy az olasz egységmozgalom lelkes híveinek számító „forradalmár” tudósokkal is jó kapcsolatban volt, és tagja volt Rómában mind a pápai, mind pedig a királyi akadémiának. Haynaldnak elsősorban növényföldrajzi érdeklődése volt, s ebben találkozott Parlatoressal, kapcsolatuk így nemcsak kuriózumokat gyűjtő, rutin exsiccata-cserékre redukálódott.³⁷ Hitvallásszerűek voltak mondatai a Parlatoressal beszéd végén: „*Velem együtt tapasztalatból tanulják meg önök is – hogy midőn talán a hivatásszerű nehéz munkában lankad az Önök ereje, (...) midőn szeretetlenség zavarja lelök nyugalma: igéző virágok szemlélésében, vizsgálásában találjanak üdülést, vidámságot, feledjék gondjaikat (...) és az élet őszhajak jelezte alkonyán is megőrizték az életfrissességet, a kedélyderültséget és legbájosabb teremtményeiben bámulják s örvendő dicsőítsék a Teremtőt.*”³⁸

Haynald már az 1870-es években elhatározta, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum rosszszul fölszerelt növénytani osztályát saját gyűjteményével fogja gyarapítani, s e szándékának megfelelően végrendelkezett. Szinte egy egész botanikusnemzedék támogatásán, kinevelésén túl (Janka, Fuss, Borbás, Kanitz, Knapp, Sintenis, Sodiro, Menyhárt) könyvajánlataival-könyvköleszvéseivel, és főleg nemzetközi kapcsolataival hozott új szintet a hazai botanikában. Ő volt az első Európát járó botanikusunk.³⁹ Nemzetközi kongresszusokon vett részt: 1874-ben Firenzében kertészeti kongresszuson, 1876-ban Brüsszelben közegészségügyi kongresszuson, majd ugyanebben az évben, amikor Budapest adott otthont a nemzetközi statisztikai kongresszusnak, azon ő elnökölt. Az itt kötött ismeret-ségek (s itt hosszasan sorolhatnánk a neveket és Európa nagyvárosait) és misszionárius papok révén gyűjtőterülete nemcsak Európára, hanem más földrészekre is kiterjedt.

Haynald érintett volt a korszak egyik „legádázabbnak” nevezett vitájában, mely a lelkes darwinista etnográfus, nyelvész, antropológus Herman Ottó és a Darwint opponáló botanizáló Kalocsai érsek között keletkezett. Haynald egyik előadásában, 1878-ban, az Akadémia nagygyűlésén Darwin nézeteit szappanbuborékként kipukkadó bizonyítatlan hipotézisnek nevezte, mely a mély alapú, ősi igazságot ássa alá. Herman Ottó ezután írásban ítélte el Haynald álláspontját a természetrajzi füzetekben, kifejtve, hogy a tanok tiszteletreméltósága nem az ősiségben, hanem az igazságban gyökerezik (azaz ne hivatkozzon az érsek tiszteletreméltó, ősi tanokra). Herman ugyanakkor megnyilatkozásaival az akadémiát is sértette, mintegy a céhrendszer maradványának tekintve a testületet, hiányolva a haladást, a vizsgálódás és a vélemény szabadságát. „A vértanúk fanatizmusával” kereste az igazságot, úgy vélte, hogy ezzel a magyar tudományosságot oltalmazza. A vita nyomán azonban, Trefort kultuszminister nyomására Hermannak végül el kellett hagynia múzeumőri állását a Nemzeti Múzeum természeti tárában (pályafutását 1879-től országgyűlési képviselőként folytatta ellenzékben, a Függetlenségi Párt tagjaként).⁴⁰ Haynaldnak egyébként korábban, az 1870-es években nagyon jó szakmai kapcsolata volt Herman Ottóval, egész évtizeden át tartó levelezésükből látható, hogy Kalocsán is vendégül látta, és botanikai gyűjteményét a rendelkezésére bocsátotta.⁴¹

37 UBRIZSY SAVOIA Andrea: *Haynald és Itália*. In: *Szécsényi Honismereti Híradó* 1993. 14–16. sz. 50–55.

38 HAYNALD Lajos: *Parlatore Fülöp. Emlékbeszéd, melyet írt s a Magyar Tudományos Akadémia 1878. június 16-ki közülésében kivonatossan fölolvastott Dr. Haynald Lajos kalocsai és bácsi érsek, a Magyar Tudományos Akadémia igazgató és tiszteletbeli tagja*. Különlenyomat a Magyar Növénytani Lapok II. évfolyamából. Kolozsvárt, Nyomatott K. Papp Miklósnál, MDCCCLXXVIII. 46.

39 JÁVORKA S.: *Haynald Lajos*. In: *Botanikai Közlemények*, 1916. dec. 31. 5–6. füzet, 127–129.

40 PALLÓ Gábor: *Darwin utazása Magyarországon*. In: *Magyar Tudomány*, 2009/6. sz. 716. és MÉHELY Lajos: *Herman Ottó emlékezete*. In: *Természettudományi Közlöny* 1915. 47. évf. 619–620. füzet, 82–83.

41 Haynald 1871–1879 közötti levelei Herman Ottóhoz: MTA, Kézirattár, Ms. 258/322–330.

A „HERBARIUM HAYNALDIANUM” GYŰJTEMÉNYE

Haynald igazán nagy növénygyűjtő korszaka 1855-ben kezdődött, és ez a tevékenysége több mint egy évtizeden át, kalocsai érsekségének kezdetéig intenzív maradt. 1867-től viszont, sokasodó elfoglaltságai és megbízatásai közepette, személyesen már egyre kevesebbszer vállalkozhatott gyűjtőutakra, ezután a vásárlás, a levelezés és a csere lehetősége dominált.

A bécsi „iskola” modern floristát és gyűjtőt nevelt Haynaldból, Erdélyben volt a legaktívabb ezirányú tevékenysége, a csúcsot az 1859–1860-as évek jelentették. Püspökként kapcsolatban állt Erdély szinte valamennyi jeles botanikusával, Brassai Sámuellel, Czetzy Antallal, Fuss Mihállyal, Heuffel Jánossal, Janka Viktorral és Kanitz Ágosttal. Közülük Heuffel János (1800–1857) Krassó-Szörény és Hunyad megyékben gyűjtött, de cserekapcsolatban állt angol, francia, orosz és svéd botanikusokkal. Haynald 1857-ben vásárolta meg Heuffel gyűjteményét. Janka Viktor (1837–1890) katonatiszt volt Erdélyben, Haynaldal jó kapcsolata volt, 1870-ben ő lett az első botanikus múzeumőr a Nemzeti Múzeumban (Haynald közreműködésének, alapítványának köszönhetően), majd 1872-ben együtt gyűjtöttek Bánátban (valószínűleg utoljára). Haynald segítségével sikerült elérni, hogy a Nemzeti Múzeumban a növénygyűjtemény kezelését leválasszák az állattani és ásványtani anyagtól, s az állás mellé adott 12.000. aranykoronás alapítvány pedig segítette a gyűjtemény és a szakkönyvtár gyarapítását.⁴² Az érsek a Nemzeti Múzeum botanikai tevékenységét az említett alapítvány után is figyelemmel kísérte, s így az 1870-es évek végén már a feladatát nem egészen lelkiismeretes módon végző Janka utódlásáról igyekezett gondoskodni, „*hogy a gyalázatosan elhagyagolt, s még alapítványi jövedelmiben is megrövidített múzeum bot.(anikai gyűjteménye) gondosabb kezekre bízassék.*”⁴³

A nagy gyűjtemények gyakran gazdagodnak vásárlás útján, Haynald gyűjteménye négy nagyobb vásárolt gyűjteményt tartalmazott: Heuffel, Kotschy, Schott és Sodiro herbáriumait. A fentebb már említett elsőt még erdélyi püspökként, a többi már kalocsai érsekként vásárolta. Feldolgozásuk gyakran évekig eltartott számára, 1857-es szerzeményének bizonyos részét, pl. csak évekkel később, erdélyi püspöki lemondása után dolgozta fel. Kotschy Theodor (1813–1866) botanikus-utazó gyűjteményét, majd Heinrich Wilhelm Schott (1794–1865) braziliai gyűjteményét Fenzl tanácsára vásárolta meg Haynald, később megvette a jezsuita Louis Sodiro (1836–1909) equadori gyűjteményének egy részét is, és számottevően gyarapította a gyűjteményt egyéb, kisebb cserék útján is. Mindezek eredményeként a Herbarium Haynaldianum korának egyik legjelentősebb magángyűjteménye volt Európában.⁴⁴ Az említetteken túl, a bécsi, müncheni, párizsi növénytani múzeumokon kívül több mint kétszáz magánszemélytől voltak még növények Haynald növénygyűjteményében. Személyesen, sajátkezüleg gyűjtött Erdélyben püspöksége idején, Itáliában egészen Szicíliáig, egy utazás alkalmával (1859), Rómában és környékén, az Apennineknben, Németországban, Svájcban, Csehországban és a Kárpátokon (1865–1867 között, római szolgálatának idején), később Magyarországon, Ausztriában Csehországban, Német- és Franciaországban (1867 után folyamatosan), a Pireneusokban (1878–1879), Luxemburg nagyhercegségben (1882). Herbáriumának európai osztá-

42 SZUKÓ-LACZA 1991. 59–61.

43 MTA, Kézirattár, Ms. 258/330. Haynald Lajos Herman Ottóhoz, Budapest, 1879. dec. 9.

44 SZUKÓ-LACZA 1991. 62–65.

lya majdnem az összes akkor ismert fajt, egzotikus osztálya pedig az ismeretes genusok nagy részét tartalmazta. A teljes gyűjtemény közel háromszáz botanikustól származik, háromnegyed részük a szakirodalomból ismert személy. Haynald gyűjteménye Kalocsán a lakosztálya mellett öt szobát foglalt el, feketére fényezett, üveges, magas szekrényekben. Gyűjteményét maga rendezgette, feliratozta, és szívesen rendelkezésre bocsátotta más kutatóknak is. A herbárium értéke egyébként így tovább emelkedett, vendégei, a neves kutatók (magyarok és külföldiek egyaránt) ugyanis gyakran otthagyták kézjegyüket, észrevételeiket a lapokon. Mintegy háromezer kötetes botanikai szakkönyvtárának Kanitz megállapítása szerint nem volt párja az országban. A botanizálás kikapcsolódást, szellemi örömet, ha kellett, nyugalmat, vigasztalódást jelentett Haynald számára, aki járhatott bármerre, életének elmaradhatatlan kísérői voltak a növények és a növénytani könyvek.⁴⁵

Haynald fiatal korától jó növényismerő volt, s a botanikusok 20. századi értékelései szerint herbáriumi gyűjtései bármely korabeli floristával felveszik a versenyt. Hagyatéka, több mint százezer lapos növénygyűjteménye és szakkönyvtára (tároló szekrényekkel, főszerelésével együtt) új korszakot nyitott a Magyar Nemzeti Múzeum növénytára történetében. Óriási gyűjteménye kb. 20 %-át gyűjtötte saját kezűleg, a többi „csupán” rendezte-rendszerezte. A gyűjtemény nagyságrendjét jól jelzi, hogy a mai Természettudományi Múzeum több mint egymillió lapos növénytárának még mindig kb. 10 %-át jelenti a Herbarium Haynaldianum. Alig akadt korábban magyar botanikus, aki ne élvezte volna vendégszeretetét és ne használta volna föl tanulmányaihoz páratlan növénykincseit. Talán részben ennek köszönhető, hogy barátai-tisztelői munkássága révén Haynald nevét közel félszáz növényfaj viseli. A korabeli tudományos világ elismerését jelzi, hogy számos akadémia és tudományos társaság is tiszteletbeli tagjául választotta.⁴⁶

Haynald természettudományos hagyatékát a múzeumban mindig is nagyra értékelték, s a főpap emlékét is őrizték. A Haynald-hagyatékra utalva írta Filarszky Nándor, a növénytani osztály igazgatója a 20. század elején, hogy „a növénytani osztály történetében a legnevezetesebb volt az 1892. év.” Joggal, hiszen Haynald növénygyűjteménye Európa egyik legnagyobb magánherbáriumaként megduplázta az addigi múzeumi kollekción. Méreteire jellemző, hogy csak 1898-ban készültek el a gyűjtemények hivatalos leltárával, és több évig tartott, mire elhelyezését megfelelően biztosítani tudták. A gyűjtemény múzeumi elhelyezésének köszönhetően ma is kutatott, egyes darabjait tudományos munkákban idézik-használják.⁴⁷ Nem véletlen, hogy a Magyar Természettudományi Múzeum 2016-ban nagyszabású kiállítással emlékezett meg Haynald Lajos születésének 200. évfordulójáról, s az esemény kapcsán egy szép kiállítású, tartalmas könyv is megjelent.⁴⁸

45 KANITZ 1889. 144–150.

46 SZUKÓ-LACZA 1991. 66–67. 1992. 199–200, MIKLÓSSY 1976–1977. 204–205.

47 BAUER Norbert – BAJZÁTH Judit: „*igéző virágok szemlélésében*” – Haynald Lajos természetrajzi hagyatéka. Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 2016. 71, 74–75.

48 Bibliográfiai adatait ld. az előző lábjegyzetben. A gazdagon illusztrált könyv alapos áttekintést, hiánypótló összegzést ad Haynald szerteágazó botanikai tevékenységéről, és természetesen a kiállításnak is emléket állít. A kiállítást rendezte: Bajzáth Judit, a szakmai rendező Bauer Norbert volt.

CSILLAGÁSZAT, HAYNALD-OBSZERVATÓRIUM KALOCSÁN

Haynald kapcsolata a csillagászzal ugyancsak gyermekkorában kezdődött. Később komolyabb eszközökhöz is hozzájutott, pl. erdélyi püspökként is vásárolt, hogy kedvtelésképpen az égboltot vizsgálja, végül ezeket a műszereket a Batthyáneumnak ajándékozta.⁴⁹ A 18. századi alapítású, Gyulafehérváron működő Batthyáneum csillagvizsgálójának felszerelését egyébként közvetlenül is támogatta, 1859 áprilisában, pl. 430 forintot adományozott egy új távcső-optika beszerzéséhez.⁵⁰

Kalocsán később ő maga alapított csillagdát, tervével kapcsolatban 1877. február 24-én érkezett meg Konkoly Thege Miklós válasza. Az érsek nem sokkal azelőtt kereshette meg a csillagászt, kérve közreműködését, és feltehetően vázolta is valamilyen szinten elképzeléseit. Konkoly-Thege elutasította azt az ötletet, hogy az új obszervatóriumot használt műszerekkel szereljék fel. De közreműködést örömmel vállalt a szervezésben, és ennek megfelelően fel is gyorsultak az események. 1877. március 10-én kelt levelében Konkoly már a megvalósítás részleteiről írt, s egy március 5-én kelt nyugta tanúsága szerint 1.300 forintot, azaz jelentős előleget is kapott a műszerek beszerzéséhez. Haynald még márciusban közölte Henning Alajos jezsuita igazgatóval, valamint Trefort Ágoston miniszterrel is az obszervatórium alapításának tervét, mindkét helyről pozitív választ kapott. Az érsek ugyanis intézetét a jezsuiták által vezetett kalocsai gimnáziumában kívánta elhelyezni, s a csillagdát az oktatás kiegészítéseként is szerette volna hasznosítani.⁵¹

Márciusban Tomsich Mátyás uradalmi mérnök a csillagda elhelyezésére a gimnázium lépcsőházának tetejét ajánlotta, időközben azonban újabb ötletek is születtek. Az érseki palota parkjának dombja, esetleg a gimnázium udvara is szóba került, külön csillagdának szánt épületek-tornyok számára. Az egyeztetésekben ekkor már részt vett Schenzl Guidó meteorológus, s időközben P. Braun Károly S. J. atyával, az intézmény későbbi vezetőjével is megkezdődött a levelezés. Év végére pedig véglegessé vált az elhelyezés is: elhatározták, hogy a csillagdát a gimnázium lépcsőházának tetején építik.⁵²

1877. június 3-án írta alá Haynald Lajos érsek a csillagda alapító levelét, s a terv igen rövid idő alatt valósággá vált: 1878. július 1-jén Konkoly Thege minden általa rendelt, illetve készített eszköz elkészültéről adott hírt, 1878. október 8-án pedig felvették az első leltárt, addigra lényegében minden műszer meg is érkezett. (Az építési munkálatok 1878 nyarán-őszén folytak.) Konkoly a minőség követelményeiből nem engedett, de vásárlásaival kapcsolatban vádak is érték, miszerint az általa már nem használt régebbi eszközöket ajánlotta fel újként. Konkoly igen határozott és kemény hangon utasította el az ellene felhozott vádakot, de hangja az érsekkel szemben mindvégig igen tiszteletteljes maradt.⁵³

49 BARTHA Lajos: *A kalocsai Haynald-Obszervatórium és csillagászainak jelentősége a tudománytörténetben*. In: *Haynald bíboros emlékezete. Halálának centenáriuma alkalmából Kalocsán elhangzott előadások*. 1991. Kiadja a Kalocsai Érsekség és a TIT Kalocsai Tagszervezete. 18. A továbbiakban: Bartha 1991.

50 Gyulafehérvári Érseki Levéltár (GyÉL) Cat.4. 1366/1859. (502. doboz) Haynald 1859. ápr. 5-én kelt levele Andrási István örkanonok-csillagászhoz.

51 MOJZES Imre: *A kalocsai Haynald Obszervatórium története*. Budapest, 1986. 48–49. A továbbiakban: MOJZES 1986.

52 MOJZES 1986. 50–52.

53 VARGHA Domokosné: *Konkoly Thege Miklós magyar nyelvű írásai*. In: *Magyar Tudomány*, 2001/7. Internetes, html-változatban: www.matud.iif.hu/01jul/vargha.html (letöltés dátuma: 2019.03.16.) A továbbiakban: VARGHA 2001.

A Haynald-obszervatórium alapításának terve 1877-ben országos visszhangot keltett. A tervről a Vasárnapi Újság is beszámolt, kiemelve, hogy a kezdeményezést Trefort Ágoston miniszter külön levélben köszöntötte. A lelkesedés érthető, ha figyelembe vesszük, hogy Magyarországon akkoriban a szabadságharc óta nem volt korszerű állami csillagvizsgáló intézet. Néhány évvel korábban létesítette magán-obszervatóriumát Konkoly-Thege Miklós Ógyallán, ennek sorsa azonban értelemszerűen az adott személy vagyonától, anyagi lehetőségeitől függött. Ezért volt jelentős Kalocsán egy olyan obszervatórium alapítása, amely ha nem is állami intézmény, de folyamatos működése feltehetően hosszútávon biztosítható. Haynald alapítási szándékában határozottan jelen volt, hogy az intézményt oktatási célokra is hasznosítsák. A jezsuiták gimnáziuma révén ez lehetségesnek tűnt, s ez így már valóban újdonságot jelentett, hiszen iskolai csillagvizsgálók építésére korábban is volt példa, használatuk azonban általában nem épült be szervesen az oktatásba. A személyi feltételek is ideálisak voltak, Konkoly-Thege Miklós megalapozottan, a kor színvonalának megfelelően rendelte meg a csillagda berendezéseit (a két kupolát Ógyallán készítették, és 1878-ban hajóval hozták Kalocsára, közben Merz müncheni és Cooke yorki műhelyében elkészültek a műszerek), páter Braun Károly S. J. (1831–1907) és Hüninger Adolf S. J. (1849–1911) személye pedig biztosítékot jelentett a színvonalas működés tekintetében. Az obszervatóriumot 1884-ig Braun, 1884–85-ben Hüninger, majd 1885-től 1913-ig Fényi Gyula S.J. vezette.⁵⁴

Voltak, akik érdekes párhuzamot vontak az alapítás kapcsán. Az 1770-es években Hell Miksa, a kor jelentős magyar csillagásza közreműködésével, Esterházy Károly egri püspök adományaként épült meg az egri Lyceum csillagásztornya, amely az évtized végeére Európa egyik legkorszerűbb, legjobban felszerelt tudományos intézményévé vált. A 19. sz. második felében, Kalocsán Hell Miksa szerepét Konkoly-Thege Miklós vette át, a tehetséges támogató Esterházy helyébe pedig Haynald lépett, még az évszámok is stimmelnek, 1778-ban végezték az első észleléseket Egerben, azután száz év múlva, 1878-ban kezdték meg a munkát Kalocsán...⁵⁵

Konkoly-Thege 1878. november 11-én kelt leveléből derül ki számunkra, hogy a feszültséget az ő tevékenységével kapcsolatban mi okozta. Míg a csillagda terveit ő készítette, s a szükséges eszközök beszerzésével is őt bízta meg az érsek, a jezsuita rend részéről kijelölt intézményvezetőnek, Braun Károly S. J. atyának mások voltak az elképzelései a felszereléssel kapcsolatban. Konkoly-Thege azonban kitarzott a modern eszközök, pl. a távíró „morsekészülék” beszerzésének szükségessége mellett. 1878 november 26-án kelt levelében újra szóvá tette, hogy P. Braun mindenben hibát keres. Év végére az uradalmi mérnök jelentést írt az építkezés befejezéséről, az elszámolás szerint az építés 10 ezer, a műszerek beszerzése 16.400 forintba került.⁵⁶

A Haynald-obszervatórium létesítése a csillagvizsgáló alapítások nagy fellendülésének kezdetére esik. Berendezésének idején a közepes nagyságú obszervatóriumok közé tartozott, ekkoriban nem egy híres külföldi egyetem is csak jóval szerényebb csillagvizsgálóval rendelkezett. A kalocsai csillagvizsgáló azonban nemzetközi hírért nem a felszerelésének, hanem csillagászai szorgalmának köszönhetette. Ha figyelembe vesszük,

54 BARTHA 1991. 17–19.

55 PONORI THEWREWK Aurél: *A Haynald-csillagda alapításának előzményei*. In: *Haynald bíboros emlékezete. Halálának centenáriuma alkalmából Kalocsán elhangzott előadások*. 1991. Kiadja a Kalocsai Érsek-ség és a TIT Kalocsai Tagszervezete. 13.

56 MOJZES 1986. 53.

hogy az intézményben elsősorban a Nap vizsgálatával foglalkoztak, akkor a Haynald-obszervatórium a napészlelő állomások középmezőnyébe tartozott felszereltség tekintetében. De ennél előkelőbb helyet biztosított számára az itt végzett rendszeres protuberancia észlelés. Az alapítás időszakában ui. a Haynald-obszervatórium olyan munkát végzett, amely akkoriban csak kevés csillagvizsgáló munkatervében szerepelt. Így a 19. század utolsó negyedében, sőt még a 20. század elején is nemzetközi jelentőségű volt a Kalocsán végzett csillagászati tevékenység.⁵⁷

Később maga Fényi Gyula S. J. (1845–1927), a világhírűvé vált jezsuita csillagász (1885-től az intézmény igazgatója) tett érdekes megjegyzéseket a csillagda alapításával kapcsolatosan. Fényi úgy vélte, hogy a csillagászat és a gimnáziumi oktatás összekötésének tervével Haynald valójában megelőzte korát. A gyakorlatban nem is valósult meg igazán szándéka, mivel a csillagvizsgáló a későbbi működése során önálló intézetté nőtte ki magát, mely a gimnáziummal csak külsőleg maradt összekötöttségben, s helyzeténél fogva az ifjúság látogatásai körülményesek-nehézkések voltak. Fényi az alapítás kapcsán párhuzamként megemlítette a római Specula Vaticana-t, a pápai csillagvizsgálót, amelynek őse az olasz állam kezére került, de IX. Pius és XIII. Leó pápák fontosnak tartották egy külön vatikáni intézmény fenntartását. A kalocsai és a vatikáni intézmény Fényi szerint színvonalában ugyan nem, de létrehozását tekintve mégiscsak összehasonlítható. Haynald eredetileg nem gondolt külön szakszemélyzetre, a tanárookra szerette volna bízni a csillagdat, de miután a jezsuita rend P. Braunt, egy asszisztentst, valamint még egy laikus testvért is rendelt a működtetésére, az intézmény fenntartását az érsek évenkénti segéllyel támogatta. A költségek egyébként az alapítással nem értek véget, a hozzáértő személyzet munkája újabb kiadásokat, beszerzéseket, közlési-kiadási díjakat eredményezett, de az érsek ezeket is örömmel fedezte. Haynald életében a csillagvizsgáló költségei 1889-ig összesen 45 ezer forintot tettek ki. Ebből 25 ezer forintot az építkezés és a csillagászati eszközök beszerzése jelentett, másik húszezret pedig a későbbi megrendelések, könyvtári, nyomtatási költségek, javítások, éves segélyezési díjak. Végül, halála előtt Haynald a csillagda hosszú távú működését is biztosította egy nagyobb alapítvánnyal, melynek összege végül az első világháborúig biztosította az intézmény működését, utána sajnos értékét veszítette. Haynald érsek tevékenységes és alapítványa összességében 40 éven át lehetővé tette, hogy a kalocsai csillagda a nemzetközileg elismert tudományos intézmények között szerepeljen.⁵⁸

Konkoly Thege egyébként később is kapcsolatban maradt Kalocsával, 1881 júniusában pl. arra kérte az érseket, hogy egy kollégájának megmutathassa az obszervatóriumot. 1885. január 12-én, Haynaldhoz írt utolsó leveléből pedig az is kiderül, hogy a csillagászati munkálatokat is szemmel tartotta, s az Akadémia III. osztályának ülésén készült a kalocsai megfigyelések eredményeit közölni.⁵⁹

Bár Haynald eredeti alapítói szándéka, az elsősorban a gimnáziumi oktatás céljait szolgáló csillagda nem valósult meg, a csillagvizsgáló „irányváltását”, tudományos intézménnyé válását maga az érsek még életében tudomásul vette, sőt támogatta. A csillagda igazi hőskorát, nemzetközi hírnevét Haynald már nem érte meg, a napfoltevékeny-

57 BARTHA 1991. 17, 21.

58 FÉNYI Gyula S. J.: *A Haynald-obszervatórium. Alapítása, leírása, tevékenysége*. Budapest, Az Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája, 1896. (Különlenyomat a Katholikus Szemléből) 5–11, 17–19.

59 VARGHA 2001. <http://www.matud.iif.hu/01jul/vargha.html> A letöltés dátuma: 2019.03.16. (A tanulmányban egyébként megtalálhatóak az említett Konkoly-Thege levelek közlései.)

ség, a protuberanciák kutatása azonban még az ő életében megkezdődött. Később ezek a vizsgálatok, Fényi Gyula évtizedeken át, nagy szorgalommal lejegyzett megfigyelései tették híressé a csillagászok között Kalocsát, a megfigyelések helyszínét, s a megfigyeléseket végző Fényi Gyula pedig a nemzetközi szakirodalomban az egyik legtöbbet idézett magyar csillagásszá vált.

ARCHEOLÓGIA, TÖRTÉNETI ÉRDEKLŐDÉS

Haynald érdeklődése, figyelme a botanikán és csillagászaton túl kiterjedt az archeológiára és a történettudományra is. Erdélyi püspökként egy verespataki bányában, 1855-ben előkerült ókori leletet juttatott el a Nemzeti Múzeum számára, s ez a figyelmesség és adakozókedv később is jellemző maradt rá. 1862-ben egy gyulafehérvári magánházban talált kő feliratát küldte el Theodor Mommsennek, a híres tudóssal még 1857-ben ismerkedett meg, amikor Mommsen egy magyarországi és erdélyi utazás alkalmával ókori római feliratok maradványait kutatta.⁶⁰ Mommsen levelei, feljegyzései tükrében Haynald volt az egyetlen olyan ember, aki erdélyi útja során komoly benyomást tett rá, róla ugyanis többször is megemlékezett. Kiemelte szeretetreméltóságát, nyelvtudását, botanikai tudását. Mommsen egyébként első magyarországi útja során mindössze két személyiségről fogalmazott meg pozitív véleményt: Eötvös Józsefről és Haynaldról.⁶¹

A műemlékek-régiségek iránt érdeklődő kortársak elsősorban a gyulafehérvári székesegyház helyreállítását köszönték Haynald püspöknek. A templom tetőzete még 1849-ben megsérült, a javítási munkák így tulajdonképpen elkerülhetetlenek voltak. Haynald a „kármentő” munkálatokat követően megtisztíttatta a templom belső falait a meszelési rétegektől, majd kiegészítették a hiányzó részeket az épen maradt régiek mintájára, s így a székesegyház kőfaragói és szobrászati díszítése egészen tisztán, eredeti színvilágában jelent meg. Több mint két évtizeddel később, 1876-ban jelent meg Henszlmann Imre templomot ismertető írása, melyben Haynald eljárását dicsérte, kívánatosnak tartva, hogy ezt a „józan és tartózkodó restauratiót” a templom-külsőn is folytassák.⁶² A gyulafehérvári templomfelújítás egyébként Pannonhalmára is hatással volt, Kruesz Krizosztom, későbbi főapát a 1850-es években látta, és naplójegyzetei szerint ez az élmény adta számára az első ösztönzést a pannonthalmi templom helyreállítására.⁶³

Római tartózkodása idején, 1866-ban Haynald archeológia órákat látogatott s nagy szenvedéllyel tanulmányozta a régiségeket.⁶⁴ Kalocsai érsekként anyagi támogatásával lehetővé tette a kalocsai és bácsi középkori székesegyházak falainak föltárását. 1869. október 18-án Henszlmann Imre az akadémia tagsága előtt ismertette a kalocsai ásatások eredményeit. Az előadás után elismerően szólt Haynald áldozatkészségéről és buzgalmáról, kiemelte, hogy az ásatásokat Haynald érsek „*saját nemes tudomány szomja által*

60 DR. CSERNY BÉLA: *Alsófehér vármegye története a római korban III. Vármegyénk területén talált római maradványok és leletek leírása és statisztikája*. In: HERPEY Károly – DR. CSERNY BÉLA: *Alsófehér vármegye monográfiája II/1. Alsófehér vármegye őskora*. 1901. 508.

61 SZILÁGYI Márton: *Theodor Mommsen és Eötvös József ismeretsége*. In: *Aetas* 2005. 20. évf. 3. szám, 131–132.

62 *Archeológiai Értesítő*, 1876. X. kötet, 2. sz. 40, 43. HENSZLMANN Imre: *A gyula-fehérvári székes-egyház*.

63 LEVÁRDY Ferenc: *Pannonhalma építéstörténete IV*. In: *Művészettörténeti Értesítő* 11. évf. (1962) 1. szám, 16.

64 *Archeológiai Értesítő*, 1870. III. évf. 1. sz. 31. (Haynald Lajos mint régész.)

ösztönözve”, azaz kérés-felszólítás nélkül, maga kezdeményezte, a feladat elvégzésére szakembert kért fel, és minden költséget bőkezűen viselt. Ezért elhatározták, hogy jegyzőkönyvileg is kifejezik az Akadémia tiszteletét Haynald iránt. Eötvös József elnök levélben tett eleget a megbízásnak, csatlakozva a köszönet kifejezéséhez.⁶⁵ A munkák 1872-ig folytatódtak, s a rákövetkező évben Henszlmann az egyházmegyében végzett ásatásainak eredményeit egy német nyelvű könyvben közölte. A kötetben közel hetven oldal terjedelemben tárgyalta a kalocsai két középkori (11. és 13. századi) székesegyházak feltárt emlékeit, majd folytatta a bátmonostori bencés apátság romjainak ismertetésével kb. 40 oldal terjedelemben, végül a középkori másik székhely, Bács várának, ferences templomának, székesegyházának s egy őrtornyának és kápolnájának emlékei kerültek sorra több mint ötven oldal terjedelemben.⁶⁶ Az ásatások teljes költsége egyébként (Henszlmann tiszteletdíjával, a közlések nyomtatási költségeivel együtt) összesen 7.533 forint volt.⁶⁷

Első látásra talán túlzónak is tűnhet a sok dicséret, de figyelembe kell vennünk, hogy Haynald vállalkozását ekkor „első fecskéként” üdvözölték, folytatásra várva. Később szomorúan állapították meg, hogy követőkre alig talált, hasonló szerepben Kruesz Krizosztom pannonhalmi főapátot említették még 1876-ban, majd Ipolyi Arnold püspököt Besztercebánya egyházi emlékei kapcsán, 1878-ban.⁶⁸ Jóval később, 1912-ben Lyka Károly a német múzeumok kiadványait ismertetve, azok támogatottsága kapcsán sajnálattal állapította meg, hogy Magyarországon a hasonló magatartás lényegében hiányzik: „Nálunk sajnós, az ily direkt támogatás, a mecénás e típusa Haynald érsek óta nem jelent meg, ő volt az utolsó bőkezű, minden fenntartás nélkül vagyont áldozó tudománybarát.”⁶⁹

A feltárt, jelentősebb régészeti leleteket egyébként elsősorban a Nemzeti Múzeumnak adományozta az érsek. Neve így az 1870-es években rendszeresen szerepelt az adományozók listáin, az Archeológiai Értesítőben. Érdekességként jegyezzük meg, hogy egy alkalommal érseki pecsétnyomókat (1875), majd az 1792-es királykoronázás alkalmával használt lószerszámokat (1882) is ajándékozott, gyarapítva a Nemzeti Múzeum régisegtárát.

1878-ban Haynaldot a magyarországi műemlékek ideiglenes bizottsága kültagjává választották Kruesz Krizosztom pannonhalmi főapáttal együtt.⁷⁰ 1880-tól ezen kívül tagja volt a Vallásalap működését ellenőrző vegyes bizottságnak, mely a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel konzultálva véleményt nyilvánított nagyszabású templom-felújítási és restaurációs munkálatokban. A kormányzati kezelésű, de katolikus jellegű Vallásalap ui. ezekre a célokra jelentős összegeket költött, 1884 végén pl. öt év adatait összegezve a következő templomokat említik: budavári templom (500 ezer forint), pesti lipótvárosi templom (400 ezer), kassai templom (200 ezer), bártfai templom (50 ezer). A püspöki kar véleménye egyébként ezekkel kapcsolatban az volt, hogy a Vallásalap ne költsön

65 MTA, RAL 542/1400/1869.

66 HENSZLMANN Imre: *Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa Dr. Ludwig Haynald*. Geleitet, Gezeichnet und Erklärt von Dr. Emrich Henszlmann, Leipzig, in Commission bei C. A. Haendel, 1873.

67 Fittler Ferenc uradalmi pénztáros által 1881. okt. 18-án kelt kimutatás: KFL.I.1.c. Haynald, tudományos, 2444/1881. sz.

68 *Budapesti Szemle* 1878. 33–34. szám, 170. Henszlmann Imre értesítője IPOLYI Arnold: *A besztercebányai egyházi műemlékek története és helyreállítása* c. munkájáról.

69 *Magyar Figyelő* 1912/3. 66.o. LYKA Károly: *A mi múzeumaink* c. írásában.

70 *Archeológiai Értesítő* 1879/1. füzet, 1.

„monumentalis épületekre”, hiszen így néhány „nagyberuházás” lényegében a teljes vagyont lekötötte.⁷¹

1880-ban, amikor XIII. Leó megnyitotta a kutatások előtt a Vatikáni Levéltárat, Haynald volt az első, aki a római magyar vonatkozású anyagok föltárására és közlésére (a Monumenta Vaticana sorozatára) nagyobb összeget ajánlott, majd ő kérte az ország többi főpapjának támogatását.⁷² (Ebben a tevékenységében nyilván fontos szerepe volt Fraknói Vilmos kezdeményezésének, ill. Haynald és Fraknói jó kapcsolatának.) Haynald tíz éven át évi 500 forintot ajánlott, azzal a kikötéssel, hogy a szerkesztés és a nyomtatás Magyarországon történjék. Levélben kereste meg Jacobini bíboros államtitkárt, közreműködését kérve, és találkozót szervezett a hazai támogatók számára 1882. június 4-re, a Szent István Társulat üléstermébe. Hamarosan mintegy 70 ezer forintnyi felajánlás érkezett, a pénz kezelésével a Szent István Társulatot bízták meg.⁷³

A vatikáni levéltárból, még annak „zárt korszakából” egyébként Haynaldnak is voltak személyes tapasztalatai, néhány alkalommal személyesen is járt ott. 1862. június 14-én jegyezte le útírtára, Lönhart Ferenc Rómában, hogy Haynald püspökkel együtt látogatást tett Theinernél a vatikáni könyvtár-levéltár igazgatójánál, akinek szobájából gyönyörű kilátás nyílt Rómára. Theiner megörvendezettte őket néhány oklevéllel, megmutatott néhány aranybullás példányt „Béla és Mátyás királyainktól”, kiemelve a magyar királyi kancellária okleveleinek szépségét.⁷⁴ Később, 1864–1865 fordulóján Fabj apát jelezte neki egy levélben, hogy római barátai a vatikáni levéltári igazgatói megbízatást szeretnék kieszközölni számára (ehelyett végül a rendkívüli ügyek kongregációjához került).

Az érsek nemcsak Fraknói Vilmos római kutatásait-törekvéseit segítette, számos magyar kutató-történész számára közvetített, adott ajánlólevelet a külföldi kutatásokhoz. Otthonában is szívesen fogadta őket, Marczali Henriket pl. 1883-ban várta Kalocsára, ahol – Haynald szóhasználatával élve – kedve szerint „búvárkodhatott” a levéltárban az érsek vendégeként.⁷⁵ 1885 decemberében Thallóczy Lajos köszönte Haynald ajánlásait a római és brüsszeli jezsuita generálisokhoz, melyek Fraknói közvetítésével jutottak el hozzá Rómába.⁷⁶

1870–1891 között, csaknem minden esztendőben terjedelmes történeti tanulmányok jelentek meg a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye sematizmusaiban Henszlmann Imre, Fraknói Vilmos, Városey Gyula és Wieser Frigyes S. J. szerzőktől, általában középkori témákban, latin nyelven. Összesen 20 hasonló egyháztörténeti tanulmány jelent meg Haynald érseksége idején, s az ő hatását-igényességét jelzi, hogy előtte nem volt példa hasonló publikációkra, s az írások az érsek halála után is elmaradtak az egyházmegyei évkönyvekből.⁷⁷

71 KFL.I.1.c. Haynald, Politika, szám nélkül, 1884.

72 FRAKNÓI 1894.16–17.

73 *Magyar Sion* (Uj Magyar Sion) 13. évf. 1882. 446, 515–517, 521. I. *Értekezések: Monumenta Vaticana Hungariae historiam illustrantia – Fraknói Vilmos jelentése.*

74 LÖNHART Ferencz: *Olasz-úti jegyzetek.* In: *Gyulafehérvári füzetek* II. Szerk. Veszely Károly. Kolozsvárt, a rom. kath. lyceum betűivel, 1862. 243. A továbbiakban: LÖNHART 1862.

75 MTA, Kézirattár, Ms. 5041/22. Haynald levele Marczali Henrikhez 1883. márc. 10.

76 Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (RL), C/82. 17. doboz, Haynald Lajoshoz intézett levelek, Thallóczy Haynaldhoz, 1885. dec. 15.

77 *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye történeti sematizmusa 1777–1923.* Szerk.: LAKATOS Andor. Kalocsa, 2002. 8. A tanulmányok felsorolását ld. a sematizmusok bibliográfiai leírásánál: 420–422.

HAYNALD ÉS A ZENE: LISZT FERENC BARÁTSÁGA, HATÁSA

Haynald gimnazista korában tanult zongorázni, szívesen játszott, de később nincs említés arról, hogy ezt a képességét rendszeresen gyakorolta-fejlesztette volna. Az ifjúkori „zongorázás” azonban mégis meghatározó lehetett zenei ízlésének fejlődésére, ugyanis élete valamennyi helyszínén kereste a kapcsolatot a zenével, szívesen járt koncertekre, s ha tehetette, az operába is ellátogatott. Tagja volt a római Szent Cecília Akadémiának, idehaza hosszú évekig elnöke a Filharmóniai Társaságnak. Haynald és a zene kapcsolata mégis egy személyes ismeretségben, Liszt Ferenzhez fűződő barátságában vált leginkább jellemzővé, „megfoghatóvá” az utókor számára.

Liszt és Haynald 1856. szept. 1-jén, az esztergomi bazilika felszentelésének másnapján találkoztak először, az ebédnél, ahol egyébként Haynald püspök első látásra egy német filozófia tanárnak vélte a zongoraművészt. Előző nap Liszt maga vezényelte a bazilikában koronázási miséjét, s az említett ebédnél Haynald mellett ült. Az esti hajóval együtt utaztak Pestre, és útközben összebarátkoztak.⁷⁸

Az első találkozás meghatározó és feltételezhetően mindkettőjük számára emlékezetes lehetett, mert amikor 1862-ben Haynald Rómában járt – Lönhart Ferenc, Haynald útitársának naplója szerint – Liszt értesülve Haynald római tartózkodásáról azonnal felkereste, és ismerősként üdvözölte, Haynald pedig később viszonzta a látogatást, és egy Ave Maria-t kapott tőle zongorán. Június 7-én újra Lisztnél jártak, aki egy nagyobb társaságának koncertet rögtönzött, s közreműködését ígérte Haynaldnak erdélyi egyházi ünnepeken akár zeneszerzőként, akár személyesen.⁷⁹

Haynald politikai okokból történt lemondatása után, 1864–1867 között c. karthágói érsekként, a rendkívüli ügyek kongregációjában dolgozott Rómában. Ekkoriban többet volt alkalmuk találkozni, időnként együtt kirándultak. Haynald 1864. június 22-én, Rómából édesanyjához írt levelében említette, hogy éppen több napos kirándulásra indul Liszttel a Szabin hegyek közé, ebben az időszakban mélyülhetett el a barátságuk.

Haynald érseksége idején Liszt Ferenc több alkalommal is megjelent Kalocsán. 1870-es, 1874-es és 1876-os látogatásainak hírért vitte a korabeli sajtó, emléket a helytörténeti irodalom is megőrizte. Általában más művészek társaságában érkezett, s a rögtönzött, koncerteket jó hangulatú, könnyed „örömszene” jellemezte (alkalmi kompozíciókkal, időnként helyi közreműködőkkel, a város életének „felpezsdülésével”).⁸⁰

Idővel úgy alakult, hogy Liszt elsősorban nagybőjti időben, nagyhét, ill. húsvét táján jött Kalocsára, s egyre inkább csak szűkebb körben, a zárdában, a szemináriumban, a jezsuitáknál vagy éppen Sztára József székesegyházi karnagynál játszott.⁸¹

Liszt és Haynald természetesen nem csak Kalocsán találkoztak, az érsek sokat tartózkodott Budapesten, ahol egyébként Liszt tiszteletére időnként vacsorákat is adott, és

78 FUCHS Ferenc: *Haynald nagy barátja: Liszt Ferenc*. In: *Haynald bíboros emlékezete. Halálának centenáriuma alkalmából Kalocsán elhangzott előadások*. 1991. Kiadja a Kalocsai Érsekség és a TIT Kalocsai Tagszervezete. 78. A továbbiakban: FUCHS 1991. vö. TÍMÁR Kálmán: *Liszt Ferenc és Kalocsa. Adatok Kalocsa zenetörténetéhez*. Kalocsa, 1936. Árpád Rt. Könyvnyomdája. (Különlenyomat a kalocsai Róm. kat. Tanítóképző-intézet 1935–36. évi Értesítőjéből.) 3. A továbbiakban: TÍMÁR 1936.

79 LÖNHART 1862. 205, 215–216.

80 Liszt kalocsai látogatásainak, Haynald és Liszt barátságának részletesebb ismertetését ld. korábbi tanulmányunkban: LAKATOS Andor: *Liszt Ferenc és Haynald Lajos – egy 19. századi barátság emlékei Kalocsán*. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 2011/1–2. 101–112.

81 TÍMÁR 1936. 4–5.

nyári külföldi utazásaikat-pihenésüket is szívesen egyeztetették, a fürdőutak alkalmával tehát időnként Magyarországtól távoli helyeken is találkoztak.

Liszt Ferenc elégedetlen volt korának egyházzenei színvonalával, s ezt Haynaldhoz írott leveleiben is kifejezte. 1880. április 23-án, pl. a következőket írta Weimarból: „*Nem ismeretlen előttem a római szokványos egyházzene quodlibet-vircsafija.* (azaz, hogy össze-vissza játszanak egymástól és a hely szellemétől tökéletesen idegen zenéket, pl. operaráriákra aplikálnak szent szövegeket) *Ha a budapesti egyházzeneire vonatkozó szerény javaslataimat magasabb helyen jóváhagyják és egy csekély pénzösszeggel támogatják, akkor ott és Magyarország más városaiban méltó, a katolikus kultuszhoz illő, épületes teljesítmények fognak bekövetkezni.*”⁸² A maga eszközeivel Haynald támogatni próbálta Liszt erőfeszítéseit. 1873 tavaszán meghívást kapott Trefort Ágostontól a zeneakadémia szervezésével kapcsolatos tanácskozásokra. Hamarosan megérett benne az elhatározás, hogy az egyházi zene támogatására alapítványt tesz. Május 25-én már határozott szándékkal kereste meg levelében Trefort minisztert: kétezer forintos alapítványt tett, rendelkezése szerint az összeg „*évi kamatai egy vagy több egyházi zenészerzésben legjelesebben kitűnt intézeti tanoncoknak adassanak jutalomdíjúl oly módon és fölosztással, mint azt a zeneakadémiai elüljáróság tekintve a kitűzött czélt legjobbnak és leghasznosabbnak ítélendi.*”⁸³

A zene- és énekművészet előmozdítására még az 1870-es években létrejött a Liszt-Egylet, melynek elnöki tisztét hamarosan – Liszt személyes kérésére – Haynald töltötte be. Az egyesület tagdíjai a folyamatos működési költségeket fedezték, Haynald viszont alapítványi tőkétet is felajánlott kisebb-nagyobb összegekben a társulat céljaira. 1886-ban Haynald a megszűnő Liszt-Egylet vagyonát Liszt-Egyleti Alapítvánnyá alakította át, melynek évi jövedelmét szegény budapesti zenetanárok segélyezésére és zeneművészeti tanulók ösztöndíjazására fordították. Haynald alapító levelében egy kuratóriumot is kijelölt, általában zenei intézmények és egyesületek vezetőiből, akiknek feladata volt évente a díjazásra érdemeseket megítélni. Ez az alapítvány-level összesen 3240 forintról szólt, Haynald Colpachban, Munkácsy Mihály kastélyában írta alá 1886. július 7-én. A két tanú Liszt Ferenc és Munkácsy Mihály volt.⁸⁴

A kalocsai főszékesegyház új nagyorgonáját 1876-ban rendelte meg Haynald Lajos érsek a pécsi Angster Józseftől. A három manuális, 46 regiszteres, franciás megjelenésű, kiváló hangszer 1877-re készült el, Liszt Ferenc maga is játszott rajta, és hangjával nagyon meg volt elégedve. Haynald érsek világos célja volt, hogy az ország egyik legjobb orgonáját építsék meg Kalocsán, s vállalkozáshoz ideális háttérrel adott zenei igényessége, Liszt barátsága-tekintélye, a főegyházmegye jó anyagi kondíciói és nem utolsósorban az ambiciózus, fiatal Angster József tehetsége. Angster korábban Franciaországban, Párizsban is tanult orgonaépítést, a kalocsai hangszer is tükrözi ezt az ízlésvilágot, méreteivel és rangos helyével mindenképpen fontos lehetőség volt az orgonaépítő karrierjében. A kalocsai munkáért Angster megkapta Haynaldtól a „kalocsa-egyházmegyei orgonaépítő címet”, s a cég a következő két évtizedben több mint száz orgonát épített országszerte.⁸⁵

82 FUCHS Ferenc: *Liszt Ferenc és Kalocsa*. Petőfi Nyomda, Kalocsa, 1986. 6.

83 KFL.I.1.c. Haynald, tudományos, sz.n. 1873. („Alapítvány” gyűjtőaktában elhelyezve 1663/1882 sz. alatt.)

84 Az eredeti alapítólevél: KFL.I.1.c. Haynald, tudományos, zenei, sz.n. 1886.

85 *Néptanítók Lapja* 64. (1886.05.19.) 40. szám, 317. ANGSTER József: *Az orgona története, lényege és szerkezete* c. könyvének ismertetőjében.

Liszt Ferenc 1882. április 9-én tartotta utolsó nyilvános hangversenyét Kalocsán. Egyébként szokás szerint nagyhétre érkezett, nagyszerdától kezdődően egy hetet töltött a városban. Részt vett valamennyi nagyheti szertartáson, nagycsütörtökön együtt szolgált Haynaldal a lábmosásnál, húsvét vasárnapján pedig fél ötkor az érseki kastély nagytermében zongorázott. A koncerten mintegy néhányszáz városi meghívott vett részt.⁸⁶

Ezzel az úttal kapcsolatosan egy érdekes „előkészítő” levél is fennmaradt. Liszt kalocsai útját megelőzően ugyanis, 1882. február 24-én báró August Imre levelet írt Rómából, és Haynald segítségét kérte Liszttel kapcsolatban. August Imre atya és Liszt barátságának örököseként (August Antal ekkor már meghalt) a nagy művész sorsa miatt aggódott. Tudomására jutott, hogy Liszt a nyáron Bayreuth-ba készül, ahol részt akar venni Wagner Parsifal bemutatóján. Rómában Liszt barátai több dolog miatt is aggódtak. Az egyik, hogy a Parsifal szövegei, előadása több helyütt „*nehezen összeegyeztethető Liszt egyházi állásával*”, az egyházat gúnyoló (pl. az oltáriszentség, keresztség karikatúrája) részek vannak benne. Ha Lisztnek tetszik a darab, és tapsol, ellenfelei ezt felhasználhatják ellene. Ha nem nyilvánít tetszést, abból lehet baj. Liszt azonban lelkesedik Wagnerért, és mindenképpen menni akar. Másik félelmük, hogy Liszt idegrendszere nem elég erős, Bayreuthban nem ő volna az ünnepe, nem lenne a középpontban, pedig Lisztnél mostanában „*kevés ok is elég arra, hogy csekély külső izgatás által azon szomorú állapotban találtsák, mely már is túlzottan szerte híreszteltetett és ellenségei által mindenkor támadásra felhasználtatni fog.*” Mindezek alapján kérte Haynaldot, hogy bölcsességével találja meg a módját annak, hogy Liszt útját megakadályozhassák, bízik az érsek ügyességében, hogy más, megkapóbb ajánlattal sikerül Lisztet terve megváltoztatására bírnia.⁸⁷ A levél tanúsága szerint a Liszt közvetlen környezetében élők is képesnek tartották Haynaldot arra, hogy a világhírű művész programját, terveit befolyásolja. A levélben említett rosszakarók, a Liszt viselkedését figyelő árgus szemek egyébként nem a képzelet szüleményei, valós tapasztalatokon alapultak. Időnként Haynald is foglalkozott a különféle vádakkal, ill. Liszt védelmével, pl. szabadkőműves múltja, kapcsolatai miatt.⁸⁸

1885. áprilisában, ugyancsak nagyhétén érkezett Liszt utolsó alkalommal Kalocsára. Nagyszombaton este az érseki kastélyban, húsvét hétfőn Sztára József lakásán, délután pedig a Nagyszemináriumban játszott, ahol Almásy Miklós növendékpapot (Liszt tanítványa, Haynald bérmafia) látogatta meg elutazása előtt. Búcsúzását Haynaldtól Sztára József karnagy írta le: „*Liszt élete vége felé még szolgálatkézből, még kedvesebb akart lenni. Búcsúzás közben a zongorához ült és átszellemülten eljátszotta Mozart Ave verumját. A bíboros hangos zokogásban tört ki, odasietett a mesterhez, megölelte, megcsókolta. Emlék Rómából, a Sixtinából! – mondta.*” Liszt hétfőn este utazott el Siposs Antal zongoraművész és Sztára József kíséretében.⁸⁹

Liszt Ferencet egyébként több személyes ismeretség is Kalocsához kötötte. Itt volt pl. unokaöccse, P. Hennig Alajos S. J. a jezsuita kollégium rektora éveken át, egyébként maga is egyházzenesz. Liszt tartotta a kapcsolatot vele, kalocsai tartózkodásai alkalmával rendszerint nála gyónt. Ugyancsak Kalocsán, a Nagyszemináriumban tanult

86 TÍMÁR 1936. 6.

87 RL, C/82. 17. doboz, Haynald Lajoshoz intézett levelek

88 Ld. levelezés Sayn-Wittgenstein hercegnővel Pulszky Ferenc állításáról, miszerint Liszt nem volt szabadkőműves. KFL.I.1.c. Haynald, tudományos, zenei, sz.n. 1887.

89 TÍMÁR 1936. 6–7.

Liszt egyik kedves tanítványa, Almásy Miklós zongoraművész, aki Haynald bérmafia volt. 1886-ban, Liszt halálának évében szentelték pappá. 1879-től működött Kalocsán karnagyként Sztára József, akit Liszt ugyancsak a bizalmába fogadott. Liszt kalocsai napjairól számos anekdotát őriznek, ezeket általában Sztára József őrizte meg az utókor-nak. Haynald állítólag értett hozzá, hogy Lisztet játékra bírja. Jól tudta, hogy a mester a határozott kérésekre gyakran kitérő választ ad, így cselhez folyamodott: vagy lezárta a zongorát, amit azután Liszt mindig kinyitattott, vagy áthívta a szemináriumából Almásy Miklós papnövendéket, és játékát módfelett dicsérte. Ez Lisztet minden alkalommal arra ösztökölte, hogy megmutassa, még belőle sem halt ki a régi virtus, és mindjárt hangversenyt rögtönzött.⁹⁰

Haynald és Liszt utoljára 1886. július első napjaiban találkoztak Colpachban, ahol a Munkácsy-házaspár látta őket vendégül. Miután Liszt aláírta a Haynald-alapítványt, amely a magyar egyházi muzsika fejlesztését célozta, este elbúcsúzott Haynald a társaságtól, mivel másnap, július 8-án korán indult a vonata. Másnap hajnalban aztán, szürkületkor, amikor végigment a kastélyon, a szalon mellett elhaladva legnagyobb meglepetésére megszólalt a zongora: Liszt a Rákóczi indulóval búcsúztatta...⁹¹

Haynald Liszt-Egyleti Alapítványában egy kuratóriumot is kijelölt, általában budapesti zenei intézmények és egyesületek vezetőiből, akiknek feladata volt évente a díjazásra érdemeseket előterjeszteni (a testület elnöke az Országos Zeneakadémia igazgatója volt). A díjak adományozásának jogát Haynald Liszt Ferencnek tartotta fenn, Liszt halála után ezt a jogot is a kuratórium gyakorolta. Az alapítvány-levél összesen 3240 forintról szólt, melyből 1.200 forint évi kamata szolgálta a szegény zenetanárok segélyezését, kétezer forint kamata pedig a tehetséges növendékek ösztöndíjazását.⁹² A Haynaldhoz köthető zenei ösztöndíjak későbbi történetét nem dolgozták fel, írott forrásai egykor talán a Zeneakadémián gyűlhettek, sorsukról nincs tudomásunk. Az ösztöndíjak meghirdetését, elnyerését viszont a korabeli sajtó is figyelemmel kísérte, így az újságközlések segítségével a következő ösztöndíjas névsort sikerült összeállítanunk: Bella János (zenetanár, Körmöcbánya, 1881), Bogisich Mihály (budavári plébános, 1880), Farkas Ödön (kolozsvári zeneigazgató, 1882), Harmat Artúr (Te Deum művével, 1912), Kálmán Imre (év ismeretlen, egy 1985-ös visszaemlékezés szerint kétszer is elnyerte), Kesztler Lőrinc (zeneszerző, év ismeretlen), Király-König Péter (Te Deum, 1901), Molnár Antal (C-dúr Missa Brevis, 1910), Pogatschnig Guido (Sub tuum... 1891, később kalocsai főszékesegyházi karnagy), Szantner Zsigmond (Bp-belvárosi karnagy, 1892), Vavrincz Mór (budavári karnagy, 1892), Weiner Leó (év ismeretlen, egy 1985-ös visszaemlékezésben említve).⁹³

Az erőfeszítések több szinten is folytak, egy kalocsai példa: 1885-ben, Sztára József karnagy, zenetanár javaslatára Haynald érsek elrendelte, hogy a heti 14 zenei óra számát tízzel emeljék a tanítóképzőben. A cél a színvonalas kántori munkára kész tanítók képzése volt, a 3–4. években gyakorlati órákkal, a végén külön kántori oklevéllel. Kalocsán így 1985-ben ünnepelték a kántorképzés 100 éves jubileumát, s a kezdeményezés később más helyeken is követőkre talált.⁹⁴

90 TÍMÁR 1936. 7–8.

91 FUCHS 1991. 77–78.

92 KFL.I.1.c. Haynald, személyes iratok/Tudományos, zenei, 1886.07.07.

93 A sajtó kutatásához az Arcanum Adatbázis Kft. ADT internetes tartalomszolgáltatását használtuk: <https://adtplus.arcanum.hu>

94 *Új Ember* 1985.04.21. 41. évf. 16. szám, 4. Százéves a kántorképzés. Jubileumi ünnepség Kalocsán.

Liszt halála után Haynald egyike volt azoknak, akik 1887-ben országgyűlési indítvánnyal kívánták megvalósítani a mester végrendeletében szereplő akaratát, hogy Budapesten temessék el a ferencesek szerzetesi ruhájában. Ismeretes, hogy Tisza Kálmán a kéréstől kormányzati szinten elzárkózott, így hivatalosan nem kereste meg Magyarország Liszt Ferenc lányát a temetés ügyében. Haynald egyébként maga is gyűjtötte a személyenkénti öt forintokat a hazaszállítás költségeire (s aztán természetesen sorban adhatta vissza a Bayreuth-i temetés után).⁹⁵

KÉPZŐMŰVÉSZETEK: BIZOTTSÁGOK, KIÁLLÍTÁSOK, KEZDEMÉNYEZÉSEK

Haynald képzőművészetekhez is köthető, első „hivatalos megbízatása” 1872-ben történt, amikor Pauler Tivadar vallás- és közoktatásügyi miniszter kinevezte az országos műgyűjtemények (Magyar Nemzeti Múzeum, Országos Esterházy-Képtár, Kézrajz- és Rézmetszetgyűjtemény) megvizsgálására kiküldött bizottság tagjává. A Bizottságot gróf Mikó Imre vezette, Haynald a kinevezést 1872. szeptember 10-én, Pesten kelt levelében elfogadta.⁹⁶ 1873 nyarán az MTA igazgatótanácsának javaslatára a nagyterem freskó-képekkel való díszítése ügyében kinevezett bizottság tagja lett.⁹⁷ Később, 1874 júniusában az Országos Képzőművészeti Társulat igazgató-választmánya kérésére a műcsarnoki országos bizottsági tagságot is elfogadta.⁹⁸ A püspökök közül a hasonló fórumokon általában Ipolyi Arnold volt még ott mellette, vele álláspontját általában egyeztetette. Az érsek bízott Ipolyi szakértelmében és véleményében, melyhez szükség esetén tekintélyét-befolyását „kölesönözte”.

Haynald 1875-ben ezer forintos alapítványával támogatta a Műcsarnok létrehozását, majd 1880-ban 6 ezer forintos alapítványt tett „az egyházi festészet emelésére”, ugyanekkor a Vallásalapból évi 5 ezer forintot ígértek a kiállított festmények verseny útján történő díjazására. Az 1877-ben, nagy ünnepélyességgel megnyílt Műcsarnok kapcsán egyébként néhány éven belül anyagi problémákról, adósságokról is beszámoltak, a kiállítások bevétele nem volt elegendő a működés finanszírozásához, a különféle felajánlások mellett állami támogatást sürgettek, francia példákra hivatkozva.⁹⁹

Haynaldnak a képzőművészetek terén nem volt „gyűjtőszenvedélye”. A templomok számára vásárolt festményeken, tárgyakon kívül összesen egy nagyobb összegű vásárlásáról tudunk 1876-ból, ekkor egy itáliai szobrász márványból készült munkáját vette meg, a szobor Dante Beatrice-jét ábrázolta.¹⁰⁰ Érseki székhelyének műértékeit ugyanakkor kiállításokon is szívesen bemutatta, ill. restauráltatta. Magánkézében

95 KFL.I.1.c. Haynald, Tudományos, zenei, sz.n. 1887. Tisza Kálmán elzárkózása kapcsán megjegyezték: Ha Lisztet hazahozatja, a nemzet Rákóczit, s egykor talán még Kossuthot is követelni fogja... Más vélemények szerint Liszt kedvezőtlen politikai megítélésének magyarázata az volt, hogy az 1848–49-es szabadságharc után nem állt ki határozottan a magyarok mellett, nem tüntetett magatartásával (mint pl. Reményi Ede hegedűművész), hanem lényegében hallgatag maradt. Sokan úgy vélték, hogy a kiegyezés után, öreg korára már egy sikeres országba tért vissza, a nehéz időkben nem vállalt sorsközösséget. Ld. *Budapesti Szemle* 1937. 75. évf. 710. szám, 8. HORÁNSZKY Lajos: *Liszt Ferenc és a politika* c. írását.

96 KFL.I.1.c. Haynald, Politika, sz.n. 1872.

97 *Budapesti Közlöny* 1873.07.04. 152. szám, 1255.

98 *Budapesti Közlöny* 1874.06.25. 143. szám, 1154.

99 *Vasárnapi Újság* 1875.05.07. 275. és 1880.03.21. 12. szám, 189.

100 A szobor talapatán Fabj Altini véset szerepel, ez a név feltehetően Haynald római ágensére, Fabj apátra utal, aki a vásárlás közvetítője, esetleg a szobor előző tulajdonosa lehetett.

ereklyékkel díszített „házi oltárkája”, az Angyali üdvözet oltárképével pl. számos kiállításon szerepelt. A házi oltárkát egykor Mária Terézia adományozta Patachich Ádám érseknek, korábban az uralkodóház kincstárának szakrális emlékeket őrző részéhez, az ún. Geistliche Schatzkammerhez tartozott, melynek 1758-as inventáriumában leírása még szerepelt. A Michelangelo angyalrajzainak hatását tükröző oltárképet a leírás szerint Federico Barocci (1528–1612) római festő készítette. Az ajándékozás részletei nem ismertek, s később az említett leírás is feledésbe merült, így a 19. században téves feltételezések születtek a kép alkotójára vonatkozóan, előbb Raffaellónak, később Hans von Aachennek tulajdonították. Ez utóbbi, téves attribúció először 1868-ban, az Archeológiai Értesítőben jelent meg, mely beszámolt az Archeológiai Bizottság október 6-ki üléséről. Ekkor Rómer Flóris „Aacheni János”, Rudolf császár udvari festője műveként mutatta be a házi oltárkát, melyet „Haynald Lajos kalocsai érsek palotája kápolnájában találván, megújítottat.” A becses darabra a Magyar Képzőművészeti Társaság 1867-es kiállítása kapcsán figyeltek fel. Feltehetően ekkor kérhette Haynald Lajos érsek Eduard Freiherr von Sacken (1825–1883) régész, művészettörténész szakvéleményét a becses darabbal kapcsolatban. Sacken 1854-től a Császári Érem- és Régiséggyűjtemény őre volt, részletes elemzésében a házi oltár oltárképének készítőjeként Johann von Aachent nevezte meg, a készítését pedig a 17. századra datálta. A kalocsai házi oltárka később több kiállításon is szerepelt: az 1873-as bécsi világkiállításon, az árvízkárosultak javára rendezett 1876-os műipari és történelmi emlékkiállításon, az 1884-es országos történelmi ötvösműkiállításon, az 1887-es bécsi egyházművészeti kiállításon és az 1896-os millenniumi kiállításon is.¹⁰¹

HAYNALD ÉS MUNKÁCSY

Munkácsy Mihály első alkalommal feltehetően 1874 nyarán találkozott Haynaldal, s mint az egyházművészetek támogatójával, tervezett egyházi témájú óriáskép-sorozatról beszélgettek. A festő ekkor – nászútja részeként – az érseknél is vendégeskedett, feleségével, Cécile-lel pár gondtalan, nyugodt hetet tölthettek el Kalocsán. Haynald később gyűjtést indított az első, majd a második Munkácsy kép megszerzésére (Krisztus Pilátus előtt 1881, Golgota 1884), mely nem járt sok sikerrel. Ha akkor, az 1880-as évek közepén sikerül az akció, Munkácsy feltehetően még ereje teljében megfestette volna a feltámadást, melyre utalt is egy 1884-es, budapesti sajtónyilatkozatában. Ahogy telt az idő egyre betegbb, fáradtabb, keserűbb lett, népszerűsége hanyatlott. Amikor a hármaskép befejezésére biztatták, a bibliai történet szempontjából „visszalépett”, s a feltámadás helyett az Ecce Homo-ba (1896) sűrítette saját életének kudarcát is, mintegy Ernest Renan hatását tükrözve (az ő Jézus életéről szóló művében nincsenek csodák, elmarad a feltámadás). Munkácsy életrajzi írója, Sz. Kürti Katalin szerint Haynald Lajos haladó szellemű, művelt főpapként és megértő emberként is mély benyomást tett Munkácsyra, nem

101 A házi oltárkával kapcsolatos kutatási eredményeket kéziratban, Lakatos Adél bocsátotta rendelkezésünkre, segítségét ezúton is köszönjük. Publikált változatban ld. LAKATOS Adél: *Patachich Ádám (1716–1784) tudomány- és művészetpártoló tevékenysége nagyváradai püspöksége és kalocsai érseksége idején* c. tanulmányban.

tulzás, ha azt állítjuk, hogy az ő személyes törődésének, tanácsainak nagy jelentősége volt Munkácsy biblikus témájú képeinek születésénél, alakulásánál.¹⁰²

Munkácsy Mihály és felesége többször is vendégül látták Haynaldot kedvenc luxemburgi kastélyukban, Colpachban. 1883. aug. 11-én, pl. gróf Szapáry István leányának házasságkötése alkalmából, Colpachból együtt táviratozott-gratulált Haynald és Munkácsyék.¹⁰³ 1886. július 7-én pedig Liszt Ferencsel együtt jártak ott.

Haynald portréját Munkácsy 1884-ben készítette. Ebben az évben ősszel Kalocsán is járt, a városban nagy ünnepélyességgel fogadták. Nem sokkal később, 1884. november elején jelentkezett Haynald portréjával a Műcsarnok kiállításán.¹⁰⁴ A portré Ferenc József érdeklődését is felkeltette, november 15-i látogatása alkalmával „nagy figyelemmel” nézte, s a sajtó beszámolója szerint összesen csak két-három kiállított mű kapcsán mutatott hasonló érdeklődést.¹⁰⁵ A kép ezután még szerepelt néhány kiállításon, maga Munkácsy is nagyra becsülte, az 1889-es párizsi világkiállítás alkalmával, a magyar küldöttség látogatása kapcsán pl. kiemelték, hogy Haynald portréja a művész párizsi lakásán, Munkácsy íróasztala felett függött.¹⁰⁶ 1890-ben viszont már egy brüsszeli kiállításon vett részt. Haynald halála után, 1893-ban került ajándékképpen az akadémia arcképcsarnokába, fél éves egyeztetést követően. A festmény Császska György kalocsa-bácsi érsek tájékoztatása szerint az érsekség fundus instructusához (azaz törzsvagyonához) tartozott, s ezért átengedéséhez be kellett szereznie a káptalan, valamint a kultuszminisztérium engedélyét is. A kép akadémiai bemutatását egybekötötték Fraknoi emlékbeszédével (1893. okt. 30-án). Az akadémiáról 1907-ben került át (a tulajdonjog fenntartása mellett, azaz letétként) a Szépművészeti Múzeum Munkácsy-gyűjteményébe.¹⁰⁷ Az áthelyezést kérelmező levelében Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter hiánypótlónak nevezte a festményt (Munkácsyt a múzeum egyik legnagyobb vonzóerejének nevezve), s Haynald arcképét a mester és egyben a 19. század legkiválóbb portréi közé sorolta. (A festmény helyváltoztatásai kapcsán egyébként két másolat is készült, az egyik Kalocsán, Hanula József közreműködésével, Császska érsek megbízásából, a másikat Borúth Andor festette az akadémia megrendelésére.)¹⁰⁸

Az áthelyezés előzményeként említhető, hogy már a millenniumi ezredéves tárlat ismertetésében is kitüntetett szerepet kapott Munkácsy, és hangsúlyos volt portréinak méltatása, Pulitzer úrnő és Haynald arcképét kiemelve.¹⁰⁹ Néhány évtized múlva Liszt és Haynald portréja kapott kiemelt szerepet Malcolm Vaughan amerikai képzőművészeti kritikus cikksorozatában, mely a Hearst-lapokban jelet meg. Vaughan írásai 18 nagy amerikai lapban jelentek meg egyszerre, Munkácsyért elsősorban portréi miatt lelkesedett.¹¹⁰

102 Sz. KÜRTI Katalin: *Munkácsy Mihály élete és kultusza*. Szerk.: NAGYNÉ VARGA ÉVA, SZATMÁRI Imre. Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba, 2004. 9–10.

103 KFL.I.I.c. Haynald, Vegyes iratok, 2200/1883.

104 *Vasárnapi Ujság* 1884. 39. szám, 629. és 42. szám, 676.

105 *Vasárnapi Ujság* 1884. 47. szám, 756.

106 *Vasárnapi Ujság* 1900. 20. szám, 325.

107 KFL.I.I.c. Haynald, Vegyes iratok, 3874/1893.

108 *Akadémiai Értesítő* 1907. máj. 2. 18. kötet 476–477. Borúth másolatáról uo. 1913. 24. kötet 537.

109 KELETI Gusztáv: *Festészet és szobrászat*. In: Matlekovits Sándor (szerk.): *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye*. 9. kötet. Művészet. Budapest, 1898. 249.

110 *Az Est* 1930. október 1. 222. szám, 6. Rajongó tanulmány Munkácsyról 18 Hearst-lapban.

1944-ből Voinovich Géza: Munkácsy mint psychologus c. írását idézzük: „Haynald Lajos képe az egyházfejedelemé. Lényre csupa biztonság, előkelő nyugalom, a rang és kiváltság nyugalma. Arcvonásait megtisztította a hit, de még nem szakadt el a világtól, szemében érdeklődés csillog minden iránt; mosolyában némi felülemelkedés lappang, egy sokat látott bölcs mosolya ez. Kedveli a pompát, mert szépség; ez ábrázoláson, mondja az életíró, a selyem és csipke is élnek – sőt mintegy hozzátartoznak az egyéniséghez.”¹¹¹

A kép ismertségére jellemző, hogy ekkoriban már nem csak szakmai-kritikus körökben, hanem az ismeretterjesztő irodalomban is megjelent. Dr. Pipics Zoltán, a Múcsarnok titkára „Így nézd a szépet!” c. munkájában „ifjú műbarátoknak” írt ismertetőt-bevezetőt a művészet történetéhez, 100 képpel. A szerző a festészet műfajait tárgyaló fejezetben, az arckép ismertetését Munkácsy Haynald-portréjával szemléltette.¹¹² 1944-re tehát a portré a tudományos- és ismeretterjesztő irodalomban egyaránt jelen volt, a század második felében viszont, a II. világháborút követő politikai változások után lényegesen csökkent az ismertsége, és néhány évtized múlva szinte feledésbe merült.

KÍSÉRLET A TÖRTÉNETI- ÉS EGYHÁZI FESTÉSZET MEGÚJÍTÁSÁRA, ESZMÉK ÉS ESZMÉNYEK

Haynald 1880-ban tett egyházfestészeti alapítványának a kalocsai levéltári iratok között 1885-ből vannak először nyomai. Az ösztöndíjat ez alkalommal Benczúr Gyula egyik tanítványa, Kimnach László nyerte el. Az alapítvány kamataiból három éven át fizettek évi 350 forintot a díjazottaknak, az elbírálást az Országos Képzőművészeti Társulat művészi bizottságának szakértői végezték. Az ösztöndíjakat később szobrászok is elnyerhették, és egészen az első világháborúig adományozták.¹¹³

A korabeli sajtó segítségével gyűjthető még néhány információ a díjazottokról:

Kardos Gyula festő, 1888. (1889?) 300 Ft, három évre. Kardos Benczúr Gyula tanítványa volt, az ösztöndíjat egy Jób ábrázolással nyerte, és olaszországi tanulmányújtára használta fel. (Közölve: Művészi Ipar, 1889.) Roskovics Ignác festő 1881-ben háromévi ösztöndíjat kapott egy összegben, segítségével Münchenben tanult 1881–1882-ben, majd 1883-ban Itáliába utazott. Trefort miniszter támogatta, ő ajánlotta, hogy egyházi festészetre váltson, és üvegfestészetet is tanuljon Kratzmann Edénél. (Közölve: Vasárnapi Ujság, 1895). Spissák Imre szobrász nevét 1892-ben említik, ő akkor 350 ft-os egyház-művészeti ösztöndíjat kapott (Közölve: Religio 1892)¹¹⁴

Az ösztöndíj kapcsán időnként megjegyezték, hogy a 300–350 Ft-os éves összeg kevésnek bizonyult a külföldi tanulmányok fedezésére, ezért fordult elő, hogy háromévi ösztöndíjat ítéltek oda egy összegben. Nehézséget azonban nem csak az anyagiak jelentettek, a „szórt adatok” a támogatható pályázatok hiányát is jelenthetik, és valószínűleg jelentik is a valóságban. Előfordult ugyanis, hogy a történelmi festészet fellendítésére alapított Ipolyi-díjat sem adták ki tíz éven keresztül, mivel nem érkezett be megfele-

111 *Budapesti Szemle* 1944. 266. kötet, 797–799.

112 Dr. PIPICS Zoltán: *Így nézd a szépet!* A szerző kiadása, Budapest, év nélkül (1944) 218 o. A könyvet a Nevelésügyi Szemlében Gábor Jenő ismertette, és ajánlotta oktatási célú használatát. 1944. 8. évf. 1–2. szám, 42.

113 KFL.I.1.c. Haynald, Tudományos, Haynald festészeti és szobrászati ösztöndíj 1885–1909.

114 A sajtó kutatásához az Arcanum Adatbázis Kft. ADT internetes tartalomszolgáltatását használtuk: <https://adtplus.arcanum.hu>

lő pályamű. Ipolyi Arnold, az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat elnöke a követelmények kapcsán a következőket fogalmazta meg: művészetünk legyen jó, szép és korrekt rajzban és színben, nemes a felfogásban, bájos a kivitelben, s ezen felül magyar legyen kifejezésben és alakításban. A témának lehetőleg magasabb szellemi, történeti, erkölcsi, vallási stb. felfogásában és előadásában adjon méltó alakot. Ezzel szemben „A HÉT” c. folyóiratban (a későbbi Nyugat irányába mutató, „haladó szellemiségű polgárság” lapjában) a következőket írták 1898-ban: „*A mi időnk nem kedvez a históriás festészetnek. S bebizonyult, ami előre látható volt, hogy pusztán pénzzel nem lehet feltámasztani egy nagyon tiszteletre méltó műfajt, mely azonban már nem a mi időnké.*” Ennek ellenére a Társulat vezetősége fokozott figyelmet fordított arra, hogy a Műcsarnokban rendezett tavaszi és őszi kiállításokon elsősorban történelmi és egyházi témájú festményeket mutassanak be.¹¹⁵

Ipolyihoz hasonló módon nyilatkozott a művészetek hivatásáról Haynald 1872 februárjában, amikor Liszt Ferencsel együtt a színi képezdében járt, és megtekintette a növendékek előadását. „*Nálunk a művészeteknek és így a színművészetnek is saját célján kívül nemzeti célja is van, s a nemzet életében, annak nagyságához csak úgy válhatik tényezővé, ha megvetve a divatos és léha irányt, magasabb színvonalra tör, s az életnek méltó iskolája lesz.*”¹¹⁶ Az érsek hasonló okokból értékelt nagyra pl. Blaha Lujzát, és írta róla Lisztnek egy levelében: „*Soha művész, vagy művelt ember nem volt, kinek minden szavában, minden mozdulatában annyi magyarság nyilatkozzék meg, mint őbenne.*” – a magyar báj, a magyar lélek kifejezője minden időkre Blaháné marad, és magyarsága mellett mégis abszolút művésznő, sikeres Bécsben és Párizsban is.¹¹⁷

Természetesen elmarasztaló megítélésre is volt példa, Zichy Antal 1871. május 1-jén kelt levelében tudatta Zichy Mihállyal, hogy Haynald, Ipolyi és az egész klérus felháborodott képei láttára. A hivatalos pesti kritika is lesújtóan nyilatkozott róla, kérték, hagyjon fel tendenciózus képeivel. A komoly, drámai-kritikus ábrázolásmód, ünnepélyesség-cicoma nélkül sokakat sértett, Zichy viszont az embert kereste a maga történeti valóságában. Nem csupán egyházi kérdésről-megítélésről volt szó, hasonló helyzetekben a politikai elit „összezárt”, s a kormány is módszeresen kerülte, hogy bármivel megbizsa...¹¹⁸ Zichy megítélésén a későbbiekben „könnyített” Ferenc József tekintélye, a király ui. hosszasan nézte a művész XV. századbeli orgiáját, és az eretnekek égetését ábrázoló festményeit a Műcsarnok 1877-es megnyitóján. Ezen kívül megjegyzték, hogy korábban a Nemzeti Múzeumba látogatva Ferenc József elsősorban Zichy képére volt kíváncsi (Erzsébet királyné Deák ravatalánál).¹¹⁹

A historizáló, nemzeti művészet dominanciájára számos példát hozhatnánk, és főpapjaink természetesen jelen voltak a nagyszabású, országos vállalkozásokban, melyekben Haynald érsek általában kiemelt részt vállalt (rajta kívül, a püspökök közül még Ipolyi Arnold, Kruesz Krizosztom, Császka György és Schlauch Lőrinc mutattak nagyobb érdeklődést). A megvalósítás nem volt mentes a konfliktusoktól sem, Haynald pl. a Má-

115 GERGELY Attiláné BAKTAI Julianna: *Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat a művészeti élet irányító intézménye (1880–1900)*. In: *Ars Hungarica* 1979. 7. évf. 2. szám, 48–50.

116 *Budapesti Közlöny* 1872.02.04. 27. szám, 215.

117 *Színházi Élet* 1926/4. szám, címlapon: Blaha Lujza

118 LYKA Károly: *Egy fölösleges művész. Zichy Mihály hetvenötödik születésnapján*. In: *Új Idők*, 1902. 8. évf. 55. LYKA Károly: *Zichy Mihály emlékezete*. In: *A Kisfaludy-Társaság Évlapjai, Új Folyam*, 57. (1927–1928) IV. 128–129.

119 *Vasárnapi Ujság* 1877. 713.

tyás-templom déli oldalán, a kereszthajó nagy üvegablakának kivitelezését kifogásolta annak ríktó színei miatt. A Szent Margit életének jeleneteit ábrázoló üvegablak kivitelezője Kratzmann Ede volt, a figurális ábrázolást Lotz Károly és Székely Bertalan, az ornamentális részeket Schulek Frigyes tervezték, s a vázlatokhoz képest tényleg változott a színek tónusa.¹²⁰ Haynald halála után, 1897-ben a Mátyás-templom kapcsán a Vasárnapi Ujságban úgy fogalmaztak, hogy a felújítás idején a főpapság Haynald kivételével nem mutatott kellő (illő) érdeklődést az ország koronázási templomának helyreállítása iránt, melyhez a főváros mint kegyúr jelentős összeggel járult hozzá.¹²¹ (Vagyis a kifogásolt érdeklődés itt elsősorban az anyagiakra vonatkozik, ebben a tekintetben volt kiemelkedő Haynald közreműködése.)

Haynald részt vett egy másik nagy vállalkozás, a bécsi fogadalmi templom (Votivkirche) üvegablakainak létrehozásában is, ahol az általa finanszírozott ablak témája nemzeti-történelmi volt: Asztrik, az első kalocsai érsek adta át a pápától hozott koronát Szent Istvánnak. A templom az uralkodói párhoz kötődött, átadása Ferenc József és Erzsébet ezüstlakodalmanak alkalmából, 1879-ben történt, s az épületet a király elleni 1853-as, Libényi János nevéhez fűződő sikertelen merénylet után, hálából-fogadalomból építették. Az üvegablak a II. világháborúban megsemmisült, de Rieser Mihály tervei alapján a képi ábrázolás máig fennmaradt, s a korabeli sajtó is részletesen ismertette. Érdekessége, hogy itt Haynald érsek és szülei arcvonásai is megjelentek, az érsek az Asztrik mögött álló, keresztet tartó alak személyében, míg szülei a másik oldalon, magyaros öltözetben voltak felismerhetők. A kor szellemiségére jellemző, hogy a hasonló ábrázolás az egységes politikai nemzet jegyében a valós származástól-nemzetiségtől független volt, így pl. Haynald német anyanyelvű, sváb származású édesanyja teljesen természetes módon szerepel „ősmagyar alakként” a képen.¹²²

TUDOMÁNY ÉS MŰVÉSZET SZABADSÁGA – ELMÉLET ÉS GYAKORLAT VÁLTOZÁSAI

A 19. század lelkesedett a tudományért, a művészetekért, és küzdött azok szabadságáért. A szabadelvűség jegyében igyekeztek e javakat megosztani, az ezzel kapcsolatos kiváltságokat leépíteni, és az így születő nagyobb kultúrközösséget, a nemzetet fejleszteni. Haynald és kortársai feltétlen bizalommal, a társadalom emelőiként tekintettek tudományra és művészetre, és ennek megfelelően igyekeztek felépíteni azok intézményes hátterét, támogatták szervezeteiket egy átalakuló, polgári társadalom keretei között.

A kiegyezés utáni politikai elit szerepvállalása kapcsán sokszor megfogalmazták, hogy az 1848-as eszmékhez képest, a gyakorlatban végül számos kompromisszumot kötött, sokszor visszalépett. Ez a politikai elit gyakran aktívan részt vett a tudományos- és művészvilág életében, meghatározó szerepet játszott annak intézményrendszerében, és

120 SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella: *A Mátyás templom dekóruma: a nemzeti iskola formálói, a politika és a tudomány*. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából* 25. (1996) 186, 196. és FARBAKYNÉ DEKLAVA Lilla: *A Mátyás-templom üvegablakai*. In: *Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246–2013)*. Kiállítási katalógus. Szerk.: FARBAKY Péter, FARBAKYNÉ Deklava Lilla, MÁTÉFFY Balázs et al. Budapesti Történelmi Múzeum Vármúzeum és Budavári Nagyboldogasszony-templom, Budapest, 2015. 402–404.

121 *Vasárnapi Ujság* 1897.08.11. 34. szám, 551.

122 Czobor Béla ismertetője a rajzok közlésével: *Vasárnapi Ujság* 1879. 17. szám, 272–273. Lásd még: *Religio* 1878. 2. félév, 3. szám, 24.

céljainak megfelelő, komoly elvárásokat is megfogalmazott mindezzel kapcsolatban. Így történhetett, hogy a tudományok és művészetek „demokratizálódása” mellett, a század utolsó harmadában egyre többször emlegettek bizonyos fékeket, ellenőrzöttséget. Persze nem annyira hivatalos fórumokon, inkább csak a privát érintkezésekben. Az egyre határozottabb kormányzati szándékok (irányítjuk, ill. támogatjuk, amennyiben céljainknak megfelel), a politikai elit és az egyházfők találkozása (a történelmi-nemzeti szempontok, ill. a szabadelvű kormányzati politika támogatása mentén), valamint a civil háttér gyengesége együttesen vezettek ahhoz a furcsa helyzethez, amikor párhuzamosan, ill. váltakozva volt jelen a fejlődés öröme, valamint a szabadság hiányának fojtogató érzése a kortársakban.

Véleményünk szerint erre a helyzetre jellemző Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter beszéde, melyet néhány hónappal a halála előtt, 1888. május 9-én mondott az MTA újraválasztott elnökeként, a testület ülésén. Trefort megnyitó beszédét a filozófiai szellem szükségességének hangsúlyozásával kezdte, és megemlítette, hogy egykor többen látogatták az akadémia termeit, s most azt mondják, az akadémia ülése monoton, egyhangú szokott lenni. Az egyhangúság oka a miniszter szerint az, hogy „*nálunk nincs szellemi szabadság, vagyis nem lehet akként beszélni, mint a párizsi, berlini vagy müncheni akadémiákban, hol leplezetlenül kimondják az egyéni igazságot, meghallgatják fölháborodás nélkül, fontolóra veszik s nem vetik anathema alá. A mi társadalmunk konvencionális és felekezeti felfogások keretébe annyira le van szögezve, hogy magasb álláspontra emelkedni nem akar s kevesebb filozófiai szellemmel bír, mint e század első felében. A filozófiai szellem az, mely nem elégszik meg a szánkba rakott igazsággal, hanem kutatja, hogy valóban igaz-e az, a mit igaznak árulnak. Tehát törekvés az igaz után, szabad kutatás az ész minden régiójában. E szellem nélkül nincs műveltség, nincs tudomány, nincs szabadság.*” További beszédében kiállt a kis nemzetek esélyei mellett (nem csak a nagy államoknak van lehetősége minőségi kultúrára), és kérte a filozófiai szellem fölébresztését.¹²³

Trefort vallás- és közoktatásügyi miniszterként (1872–1888), az MTA igazgatójaként (1874-től) majd elnökeként (1885–1888) sokat tett az intézményes keretekért, és felelős volt azokért a viszonyokért, melyek között az akadémia működött. Idézett beszéde ennek ellenére nem „politikus sikertörténet”, őszinte és kritikus hangvételű, talán nem véletlen, hogy halála előtt nem sokkal hangzott el.

Haynald és Trefort jól ismerték egymást, a miniszter számára az érsek volt a kapcsolattartó személy a főpapság felé. Reggelente, útban a képviselőházba, Trefort szívesen benézett Haynaldhoz a Nemzeti Szállóba, ahol egy-egy kávé mellett megbeszélték az ügyeket (volt, hogy indulatos viták, veszekedések is előfordultak ilyenkor). Az érsek emberként is becsülte, időnként segítette a minisztert, máskor „hivatalból”, egyházi szempontokat védve opponált javaslataival szemben. Minden bizonnyal ismerős volt számára a fentebb említett kettős érzés, hiszen nehéz közvetítő szerep hárult rá is (egyház és állam kapcsolatában-ügyeiben), feladata sokszor reménytelennek tűnt, és számos konfliktust, sok-sok kompromisszumot eredményezett. Haynald idejét és erejét nem kímélve, áldozatos módon vett részt a politikában és a közéletben, ahol minden előkelő társaság, csillogás, hírnév ellenére főpapi jelmondata élete végéig aktuális maradt számára: *Patiendo mereri* – Szenvedéssel, türelemmel kiérdemelni és méltóvá válni. Címerében

123 *Vasárnapi Ujság* 1888. 20. szám, 326.

békésen egybefonódott a tövis és a babér, s ezek a koszorúk egész életén át együtt jártak vele, mindvégig elkísérték.

ANDOR LAKATOS

SCIENCE AND ART IN THE LIFE OF LAJOS HAYNALD (1816-1891)
CARDINAL, ARCHBISHOP OF KALOCSA

Cardinal Lajos Haynald, Archbishop of Kalocsa was one of the most famous high priest of the 19th century Hungary, and he was called the „visible head” of the Hungarian Church by Gyula Andrassy. He played an important political-public role in the parliament and in the bishopric, and even in social life: he was a popular and regular guest of the most famous Budapest salons and aristocratic circles. He was a passionate botanist and was very active at the Academy of Sciences. He was a friend of famous hungarian artist (Ferenc Liszt, Mihály Munkácsy etc.) The „life artist” Haynald was an artist of sciences and a scientist of arts... Following his life, the study explores the role of the sciences and the arts in the life of a 19th-century high priest. How did the influential public figures of the 19th century think about science and art and how did they affect their era?